

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

**ВАРІАНТНІСТЬ ФОРМ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ (НА
МАТЕРІАЛІ «ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАНЬ» АНДРЕЯ
ШЕПТИЦЬКОГО)**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Левко Вікторії Володимирівни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Висоцька Тетяна Йосифівна

Львів – 2022

Я, Левко Вікторія Володимирівна підтверджую, що магістерську роботу на тему «Варіантність форм іменних частин мови (на матеріалі «Пастирських послань» Андрея Шептицького)» виконала самостійно, указавши всю використану літературу в *Списку виконаної літератури*. У тексті роботи немає фрагментів праць інших авторів без оформлених посилань.

(дата)

(власноручний підпис автора роботи)

ЗМІСТ

Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ МОВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ У МОВОЗНАВСТВІ.....	8
1.1. Мовна норма як об'єкт лінгвістичних студій	8
1.2. Поняттєвий обсяг термінів «варіантність», «варіативність», «варіювання», «варіант», «варіація» у мовознавстві	18
1.3. Формування двох варіантів української літературної мови: історія, проблеми, персоналії	26
1.4. Дослідження жанру «пошання» через призму мовного варіанта	37
Висновки до Розділу 1	44
РОЗДІЛ 2. ВАРІАНТНІСТЬ ФОРМ ІМЕННИКА У «ПАСТИРСЬКИХ ПОШАННЯХ» АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	46
2.1. Іменники І відміни.....	47
2.2. Іменники II відміни	49
2.3. Іменники III відміни	64
2.4. Множинні іменники	70
Висновки до Розділу 2	73
РОЗДІЛ 3. ВАРІАНТНІСТЬ ФОРМ ЗАЙМЕННИКА В «ПАСТИРСЬКИХ ПОШАННЯХ» АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	74
3.1. Особові займенники	74
3.2. Вказівні займенники	79
3.3. Зворотній займенник себе.....	81
Висновки до Розділу 3	82
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	86

Вступ

Актуальність дослідження. У сучасній лінгвістиці вивчення питань мовної варіантності є одним із наріжних, адже для презентації єдиного зразка літературної мови науковець простежує й описує видозміни мовних засобів, що є свідченням еволюції мови та її постійних змін. Окрім цього, дослідження теми є актуальним на сучасному етапі з огляду на кодифікаційну практику, позаяк усебічне дослідження явища «варіантності» сприяє зведенню в одне ціле мовних норм літературної мови. Великий інтерес дослідників до цієї теми пояснюється ще й тим, що лише ґрунтовне дослідження «варіантності» на широкому фактичному матеріалі (беручи до уваги різні періоди в історії української літературної мови та твори тих персоналій, які впливали на українське мовотворення) дасть змогу зрозуміти правила та принципи функціонування мови.

Відомо, що українська мова синтезує у своєму складі неоднорідні елементи на різних структурних рівнях, які, своєю чергою, зумовлюють утворення варіантності. У сучасних українських розвідках дослідження пропонованої теми є вмотивоване й актуальне, тому що дає змогу простежити і з'ясувати причини виникнення паралельних різнорівневих мовних елементів.

Окрім цього, комплексний аналіз варіантних словоформ іменних частин мови в доробку Андрея Шептицького дозволить зрозуміти причини мовних хитань на морфологічному рівні в тому часовому зрізі, у якому жив і працював Митрополит зосібна, а також дослідити мовну еволюцію автора загалом.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Проблема варіантності ще з ХХ ст. привертає до себе увагу дослідників. Теоретичною основою дослідження слугують праці науковців у різних галузях мовознавства: 1) історії української літературної мови (Л. Булаховський, О. Горбач, О. Кулинич, В.

Мойсієнко, І. Огієнко, П. Плющ, В. Русанівський, В. Чапленко, Ю. Шевельов); 2) діалектології (С. Бевзенко, І. Верхратський, О. Костів, І. Матвіяс, М. Онишкевич, Я. Пура, І. Сабадош) 3) теорії мовної варіантності (О. Васецька, І. Вихованець, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Коць, І. Кузьма, О. Тараненко, Л. Ткач, О. Ходаковська, І. Царалунга, В. Чабаненко, І. Шмілик, В. Юносова) та ін.

Мета роботи: проаналізувати варіантні форми іменних частин мови в «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання наступних **завдань**:

- опрацювати теоретико-методологічну базу, пов'язану з вивченням явища «варіантності»;
- простежити поняття «морфологічна варіантність» у сучасному українському мовознавстві;
- виокремити основні риси морфологічних варіантів іменних частин мови в українській літературній мові кін. 19-поч. 20 ст.;
- описати причини мовних хитань і наслідки паралельних мовних утворень;
- простежити роль Митрополита Андрея на тогочасний мовотворчий процес;
- охарактеризувати особливості вживання варіантних словоформ іменних частин мови (іменник, займенник) у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького.

Об'єктом дослідження є іменні частини мови в «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького.

Предметом дослідження є варіантні словоформи іменних частин мови (іменник, займенник) у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького.

Джерельною базою дослідження є картотека, створена на основі суцільної вибірки з першого тому видання «Пастирських послань» 1899-1914 рр. Андрея Шептицького. Опрацьовано 52 тексти послань Митрополита Андрея. Залучено також граматики української мови XIX – початку XX ст.: С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер «ГраMATика руської мови»; В. Сімович «ГраMATика української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці»; Є. Тимченко «Українська граMATика».

Методи дослідження. Досліджуючи тему магістерської роботи, були використані загальнонаукові й лінгвістичні методи. *Класифікація наукових джерел інформації* дозволила узагальнити та систематизувати погляди вчених на проблему, яка вивчається. *Дедуктивний метод* використано при описі поняття варіантності, варіанта в мовознавстві й виокремлено особливості морфологічних варіантів. *Індуктивний метод* обрано, щоб проілюструвати, як Андрей Шептицький використовує варіантні словоформи іменних частин мови у своїх «Пастирських посланнях». Окрім цього, *індуктивний метод* застосовано для дослідження впливу творчого доробку Митрополита до творення єдиної літературної мови. За допомогою *методу суцільної вибірки* було зібрано матеріал із першого тому «Пастирських послань» 1899-1914 рр. Андрея Шептицького. *Описовий (структурний) метод* дав змогу описати зібраний матеріал із задекларованої теми, а також стан дослідження варіантності у сучасному мовознавстві. *Зіставний метод* використано з метою виокремлення варіантних форм іменних частин мови у текстах, шляхом порівняння словоформ іменних частин мови у текстах «Пастирських послань» Андрея Шептицького із граMATиками, що кодифікують норму української мови XIX – початку XX ст. За допомогою *прескриптивно-дескриптивного аналізу*

було встановлено співвідношення між нормою української мови ХІХ – початку ХХ ст. і мовною практикою Андрея Шептицького.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в магістерській роботі вперше проаналізовано словозмінну парадигму мовних варіантів іменних частин мови, що репрезентовані у «Пастирських посланнях» 1899-1914 рр. Андрея Шептицького.

Практичне значення. Магістерська робота та її положення можуть бути використані у написанні різного типу наукових студій, зокрема із культури мовлення та граматики. Окрім цього, висновки роботи мають практичне значення для розробки лекційних та практичних занять. А також ця робота може слугувати допоміжним джерелом для укладання словника мови Митрополита Андрея Шептицького.

Обсяг і структура роботи. Магістерська робота обсягом 100 сторінок, із них 85 сторінок основного тексту, складається зі Вступу, трьох розділів (перший розділ містить чотири підрозділи, другий розділ містить чотири підрозділи, а третій розділ містить три підрозділи), Висновків, Списку використаної літератури, який складає 138 позицій. На початку роботи розміщено її Зміст. У Вступі вказана актуальність, мета, завдання, предмет та об'єкт магістерської роботи, стан дослідженості теми. У першому розділі подано теоретичну складову досліджень пропонованої теми та проблему визначення терміна варіантність у сучасному мовознавстві. У другому розділі розглянуто характерні особливості варіантних форм іменника у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького. У третьому розділі розглянуто особливості варіантних форм займенника у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ МОВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ У МОВОЗНАВСТВІ

Літературна мова – унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнята в писемній та усній практиці, основними ознаками якої є «наддіалектний характер, стабільні літературні норми в граматиці, лексиці, вимові, функціонально-стильова розгалуженість» [87, с. 293]. С. Єрмоленко визначає мовну норму як «історичну категорію, зумовлену змінами у внутрішній системі мови й екстралінгвальними чинниками. Вона відбиває закономірності й результати розвитку мови, стильової диференціації, тенденції нормалізації та кодифікації літературної мови, тому її становлення завжди супроводжується функціонуванням варіантів [31, с.318, 420].

1.1. Мовна норма як об'єкт лінгвістичних студій

У сучасному мовознавстві існують різні концепції мовної норми, відтак однозначного визначення терміна «норма» не існує і часто дослідники вкладають у нього різний зміст. Наприклад, Н. Жмаєва зазначає, що термін «мовна норма» мовознавці використовують у двох значеннях:

- широкому – «мовна норма» є традиційно усталеними способами мовлення;
- вузькому – «мовна норма» це цілеспрямована систематизація мови за допомогою лексикографічних та енциклопедичних видань [34, с.75].

Сьогодні мовна норма – це не просто безкомпромісна оборона чи схвалення добору якоїсь мовної одиниці, а «результат відбору мовних елементів (лексичних, морфологічних, синтаксичних, орфоепічних) із переліку наявних традиційних у мові одиниць, новотворів, повернених із пасивного запасу минулого засобів, у процесі їх соціальної оцінки» [51, с.48].

Лінгвісти виділяють такі характерні ознаки норми: власна системність; відповідність системі мови; відносна сталість, консервативність; поширеність; загальновживаність, обов'язковість; історична й соціальна зумовленість; відповідність традиціям і можливостям мовної системи, тенденціям розвитку мови [77, с.9].

Розрізняють також символічну і прагматичну мовні норми. Відтак, М. Зарінова зазначає, що символічна норма охоплює характерні лише для української мови форми, наприклад, синтетичну форму майбутнього часу, а також прагматичну мовну норму, що передовсім сприяє комунікації між мовцями [37, с.35]. Наслідком визнання норми є її кодифікація в лексикографічних працях, граматиках та ін.

Г. Мацюк визначає «мовну норму» як «процес, сутність якого розкривається внаслідок мовознавчого пізнання норм літературної мови і практики їхньої реалізації, який у конкретні періоди розвитку літературної мови має теоретичний і практичний вияви й експлікується на описовому, регулятивному етапах та етапі реалізації» [74, с.41].

Мовна норма та її кодифікація взаємопов'язані поняття, проте не тотожні. Л. Струганець вважає, що ці поняття перебувають у полярному взаємовідношенні, бо кодифікація норми залежить від реальної норми (що повніші знання про літературну норму, то точніша й кодифікація), і навпаки, кодифікована норма також впливає на реальну норму, поступово змінює її й часто досить ефективно [102]. Саме завдяки кодифікації стає зрозумілим, які мовні норми усталилися та закріпилися внаслідок мовної практики.

Однією із характерних ознак мови, як динамічної системи, є її еволюція. Мова має властивість безупинно розвиватися, а це в результаті є передумовою до постійних змін на її різних рівнях, тому із мовною нормою науковці пов'язують явище варіантності. Адже попри унормованість для

літературної мови характерна наявність паралельних реалізацій мовних одиниць на всіх рівнях.

У мовознавстві існують два підходи до розуміння норми: статичний і динамічний. Статичний полягає у визначенні консерватизму як найважливішої якості мовної норми, а динамічний – у визначенні норми як схеми відношень, яка перебуває в постійному розвитку і залежить від усього, що пов'язане з мовою [38, с.35].

Т. Коць наголошує передусім на діяхронному аспекті вивчення варіантності мовної норми і вважає, що існування паралельних форм мовних одиниць спричинене різноманіттям її структурного потенціалу, що реалізується в процесі історичного розвитку мови. Із погляду діяхронного зрізу науковиця виділяє хронологічні, регіональні, стилістичні й контактні варіанти [52, с.82-91].

Варіантність літературної норми слугує визначальним чинником для ідентифікації та опису історичних періодів розвитку української мови. На різних часових зрізах спостерігаємо тенденцію до змін, яка пов'язана із різними лінгвальними та позалінгвальними чинниками.

Дослідники визначають різні причини варіантності, наприклад, Т. Коць виділяє наступні:

1) різнорідність форми і змісту, що виникає внаслідок нерівномірного розвитку цих категорій (лексичні варіанти зі словотвірними модифікаціями);

2) різноманіття структурних потенцій мовної системи і її перебудова в процесі розвитку мови (створення двочленної категорії числа на основі тричленної; залишки двоїни виявляють себе у варіантних різновидах форм множини);

3) закон мовної економії (функціонування аналітичних моделей часу, виду, способу дієслова) [52, с.87].

М. Кочерган позамовними чинниками називає розвиток економіки країни, культурний та науковий прогрес, усвідомлення національної ідентичності, а також вплив історичних подій та контакт з іншими мовами. Мовознавець вважає, що мовні чинники закладені у внутрішній системі мови, в її можливостях і тенденціях. Це суперечності, що є в мові, боротьба між якими спричиняє зміни [53, с.463].

О. Стишов до позамовних чинників ще зараховує пошуки на шляху до урізноманітнення мовлення, його доцільність та необхідність. Але, на відміну від М. Кочергана, мовознавець зазначає, що позалінгвальні чинники не завжди є причиною зміни мовної норми, а здебільшого слугують лише поштовхом до еволюційних процесів [100, с.388].

Лінгвальні чинники, що впливають на зміну мовної норми, регулярні та протяжні в часі, адже їх відтворюваність триває століттями. У кожному періоді розвитку мовної норми є свої особливості.

Так, наприклад, період ХІХ-поч. ХХ ст. характеризується неусталеністю мовної норми. Відтак Ю. Шевельов твердить, що в цей час в загальнолітературний словник увійшла значна кількість галицьких слів [127, с.295].

У 30-ті-80-ті рр. ХХ століття радянська влада намагалася максимально уподібнити українську мову до російської задля пропаганди меншовартості української мови, тому питомі українські слова у лексикографічних працях замінювали на російські відповідники. Таке зросійщення української мовної норми було аж до кінця ХХ-поч. ХХІ століття, адже саме в цей час Україна здобула незалежність і це посприяло активізації демократичних процесів у суспільстві.

Мовознавець Б. Фаска виокремлює дескриптивну та прескриптивну норму. Згідно з його визначенням, дескриптивна охоплює всі можливі варіанти

мовних одиниць, що містить система мови, зокрема й діалекти. Дескриптивна норма має тенденцію до постійних змін і відображає реальне вживання мовних одиниць. Прескриптивна мовна норма базується на дескриптивній, однак передбачає вибір серед можливих одиниць, що є в системі мови. Сьогодні мова яскраво демонструє прескриптивну варіантну норму [102].

Окрім цього, слід акцентувати увагу на імперативності української мовної норми. Адже вплив позалінгвальних чинників сприяв паралельному побутуванню «своєї» та «чужої» мовної норми за часів СРСР. Унаслідок такого контакту між мовами набуло поширення використання варіантів різних мовних норм.

Ще одна особливість мовної норми, на яку вказують мовознавці, це її двоїста природа. Тобто, «з одного боку, мовна норма є природним явищем, а з іншого – вона виразно виступає як явище суспільне, і це виявляється суттєвішим, аніж суспільний характер мови взагалі Цитата» [82, с.91].

Аналізуючи «Курс загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра, Л. Єльмслев виділяє трихотомію «схема-норма-узус». Дослідник вважає, що схема – це чиста форма, норма – це матеріальне вираження форми у соціумі, а узус – це ряд навичок, прийнятих в певному колективі. Саму ж мовну норму дослідник називав штучно створеною [53].

Мовознавиця К. Вуколова вважає, що для розуміння мовної норми важливим є врахування взаємодії понять «мова», «система» і «узус». За твердженням дослідниці, «система являє собою певні варіанти (існуючі або потенціальні). Сукупність цих варіантів використання мовної системи є узусом, що є достатньо стихійним поняттям (але не хаотичним). Норма – це результат свідомої діяльності, спрямованої на ідентифікацію варіантів використання системи як правильних / неправильних, зразкових / незразкових» [20, с.281].

Досліджуючи мовну норму, слід звернути увагу на критерії, на основі яких лінгвісти визначають нормативність чи ненормативність певної одиниці мови. Парадоксальним є той факт, що досліджень конкретно про мовну норму є чимало [38;77;82;93;116], а от праць про критерії її визначення вкрай мало. Найактуальнішими залишаються критерії, що виокремив М. Пилинський: «стійкість мовної традиції та визнаних зразків, відповідності законам і системі мови, статистичних обрахунків, національний, формально-логічний та естетичний» [82, с.34].

Відомо, що спочатку мовні норми орієнтувались на традицію середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя, який став основою для формування української літературної мови. Проте з процесом урбанізації помітною стала тенденція до послаблення впливу діалектів на мовну норму, тому проблема виокремлення критеріїв для визначення нормативності мовних явищ залишається актуальною та потребує більшої уваги лінгвістів, адже мова і її норма еволюціонує разом із розвитком суспільства і потрібно враховувати ці зміни. Сьогодні на встановлення мовної норми впливають не лише мовознавці та письменники, як це було раніше, а пересічні люди, тому це теж потрібно враховувати при дослідженні мовної норми, зокрема, виокремлення критеріїв її визначення.

У нашій роботі спостерігатимемо за динамікою мовної норми, адже саме вона пов'язана із явищем варіантності.

Досліджуючи поняття мовної норми, лінгвісти виділили новий напрям у мовознавстві – теорію варіантності, що започаткувалася доволі нещодавно – у 2 половині XX століття, а тому її становлення ще триває.

На сьогодні побутують різні думки серед мовознавців щодо називання цієї теорії, а також її основоположних понять – варіантність, варіативність, варіювання, варіант, варіація: «у висвітлення проблеми тотожності та формального варіювання медичного терміна, що поглиблює теоретичні засади

у лексикографічній практиці, у становленні варіантології як науки» [108, с.5]; «варіативність – суттєва якість мови, яка не може бути обмежена аналізом окремих фактів на різних рівнях мовної системи, а повинна вивчатися в межах теорії варіативності (варіології)» ; «Супроводжується хитаннями і виділення у самотійний розділ мовознавства ортології, що здійснюється протягом останнього часу. Під ортологією (від грецьк. *ὀρθός* – прямий, вірний, правильний + *lógos* – слово, вчення) автори зазначеної статті розуміють акцентуаційну, фонетичну, словотворчу, лексичну, граматичну, лінгвостилістичну «орфоепію», «орфографію» у більш широкому розумінні цих термінів. Основною категорією вони визначають варіантність, що виявляється у тих чи інших конкретних типах варіантів, хоч сам зміст поняття «категорія варіантності» автори не вважають за потрібне уточнювати і він лишається занадто широким» [13, с.154].

Зважаючи на використання серед мовознавців різних термінів на позначення нового напрямку досліджень, що пов'язаний із дослідженням варіантних одиниць у мові, у нашій роботі використовуватимемо словосполучку «теорія мовної варіантності».

Уперше на феномен варіантності звернув увагу Ф. де Сосюр у «Курсі загальної лінгвістики»: «зв'язок, що поєднує означуване й те, що означає, довільний, інакше кажучи, оскільки знак уважаємо цілим, що виникає з асоціацій означуваного та того, що означає, ми можемо сказати простіше: мовний знак довільний» [99, с.89]. Згодом теорію варіантності лінгвісти почали використовувати у словотворі (І. Кузьма) [57], морфології (В. Юносова, І. Царалунга, В. Мойсієнко) [131, 120, 76] та лексикології (М. Зарінова, М. Карп'юк) [37,43].

О. Кияшко, наприклад, пише, що «варіативність – це фундаментальна, всеохоплююча властивість усього оточуючого світу, а в лінгвістичному аспекті – це специфічна реалізація загальної теорії варіантності, що проявляється як у

мові в цілому, так і в її окремих різновидах і складових елементах». Але «не всяка варіативність і неоднорідність мовної структури пов'язується зі змінами, але всі зміни пов'язуються з варіативністю і неоднорідністю» [45, с.2].

Досліджуючи теорію мовної варіантності, варто також розмежовувати поняття «варіантність» та «синонімія». Т. Коць зазначає, що «синоніми мають тотожне або майже тотожне значення, але різні стилістичні та граматичні характеристики та сполучуваність. Отже, це не абсолютно ідентичні одиниці. Незважаючи на різну генетичну субстанцію, спільнокореневі слова з однаковим лексичним та граматичним значеннями часто не мають ані стилістичного відтінку, ні відмінностей у сполучуваності. Тобто вони протягом певного часу функціонують як дублети. Це й дає підстави кваліфікувати їх як варіанти» [52, с.86].

Отже, вважаємо за доцільне розмежовувати поняття синонімії та варіантності у нашій роботі.

Варіантність мовної норми це паралельне функціонування однозначних елементів на синхронному зрізі літературної норми. Як наслідок, варіантність мовних одиниць полягає в доборі одного елемента із низки рівнозначних, що паралельно функціонують у мові.

Мовознавці, які досліджують теорію варіантності, схилиються до думки, що це явище утворилося як наслідок мовної еволюції під впливом діалектів та різних лінгвальних і екстралінгвальних чинників.

На погляд О. Костів, причини варіантності можуть полягати як в мовних чинниках: «дії різноманітних мовних законів (аналогії, скорочення в межах однієї мови чи груп споріднених мов та ін.) і, які виникають під впливом міжмовних та міждіалектних контактів, результатом чого є гіперизми, контамінації, уподібнення, семантичні розщеплення та ін., так і позамовних:

«зміни, що відбуваються під впливом зовнішніх факторів: міграційних процесів, війн тощо» [49, с.117].

Варіантність – це, насамперед, природний стан мови, що уможливорює раціональний спосіб вираження думок для носіїв мови у майбутньому. О. Кулинич пише, що варіантність мовної норми завжди була та буде, а також зазначає, що варіантність – це «спосіб існування мовної системи і норми» [58, с.12].

Загалом феномен варіантності є певною мірою парадоксальним явищем, адже не збігається із законом мовної економії, проте варто усвідомлювати, що надлишковість у парадигмі мовних засобів – це природне явище і наслідок еволюції мовної системи на всіх її рівнях. Підтвердженням цієї тези є слова О. Потебні: «Мова зовсім не є таким цілим, в якому немає нічого надлишкового. Варіантність – це своєрідний компроміс між вічним прагненням до оновлення мови і оборонною реакцією на все нове, незвичайне» [85, с.142].

А. Парфіненко визначає варіантність як конкуренцію між різними формами вираження та вважає, що зазвичай один із варіантів стає домінантним, натомість інший варіант забувається або набуває особливих значень. Це відповідно спричиняє один із двох наслідків: 1) «за відсутності додаткових лінгвістичних змін одна з форм, що практично (враховуючи статистичні коливання) не використовується, з часом остаточно зникає. Таким чином, оскільки регулярна форма є потенційно постійною й доступною, саме частотність нерегулярних форм є релевантною для історичної еволюції»; 2) «дублетна пара стає стабільною завдяки диференціації значень та граматичних властивостей» [81, с.116-117].

Лінгвісти пов'язують явище варіантності із соціолінгвістикою. У. Лабов розробив таку собі «регулярну модель» соціальної диференціації, в основі якої лежать два види соціальної варіантності мови, або дві площини:

стратифікаційної (вертикальної) та ситуативної (горизонтальної) [134, с.342-349].

З огляду на суспільну природу мови Н. Бабич виділяє чинники, що впливають на еволюцію мовної норми: зміни в суспільному розвитку; зміни в психології народу-носія; якість критеріїв норми (мова яких письменників є авторитетним зразком); мовна традиція, яка диктує, що саме з її надбань визначається як норма; переконливість (безпомилковість, об'єктивність); статистичний критерій; обізнаність, освіченість, відповідальність мовознавців, що систематизують норми [1, с.169].

Як зазначає О. Кияшко, варіативність відіграє велику роль в житті мови, а також відображає як мова адаптується до потреб суспільства. Вона виконує важливі соціальні функції, дозволяючи розрізняти просторові та соціальні колективи мовців, диференціювати мову в залежності від умов і цілей спілкування (функціональні стилі), робити мову більш точною й експресивною. Мовні варіанти можуть використовуватися залежно від: а) освітнього рівня мовця; б) віку та статі; в) роду занять та кола інтересів; г) соціального походження д) середовища, в якому знаходиться мовець тощо [45, с.96].

Незважаючи на низку дискусійних питань щодо теорії варіантності мовної норми, беззаперечним є той факт, що варіантність є невід'ємною частиною розвитку мови на всіх рівнях у різні етапи її еволюції. Як зазначає В. Чабаненко: «це не просто явище, а й одна з важливих основ мовної (мовленнєвої) виразності, одна з міцних підвалин української лінгвостилістики» [122, с.35].

Отже, мовна норма – це невід'ємна частина будь якої мовної системи, яка являє собою довгий процес постійних змін, адже потрібен тривалий відрізок часу, щоб ці зміни були помітні. Зі зміною мовної норми лінгвісти пов'язують явище варіантності, яке є важливим чинником еволюції мови. Дослідження явища варіантності переросло в окремий напрям лінгвістики –

теорію мовної варіантності, що виокремився лише у 2 половині XX століття. Оскільки цей напрям є новим у сфері лінгвістики, до сьогодні залишається низка невирішених питань, що потребують уваги мовознавців: визначення назви напрямку; поняттєвий обсяг терміногрупи «варіантність», «варіативність», «варіювання», «варіант», «варіація»; розуміння сутності явища та причин його виникнення; визначення типів варіантів. Вивчення варіантності має велике значення для вирішення таких прикладних завдань, як удосконалення словникового складу літературної мови, оптимізація вивчення іноземних мов, удосконалення точності й ефективності роботи перекладачів. До того ж із варіантністю тісно пов'язані проблеми мовної норми, лексико-граматичної ідентичності, лінгвістичної семантики та ін.

Здобутки мовознавців у сфері теорії мовної варіантності та подальше дослідження цього явища має вагоме практичне значення. Адже праці лінгвістів, які компетентні у цьому питанні, можуть бути корисними у сфері лексикографії для укладання словників. Окрім цього, допоможуть оптимізувати, покращити роботу перекладачів та посприяють оптимізації процесу вивчення іноземних мов. Також серед мовознавців побутує думка, що розуміння та вивчення причин еволюції та видозміни мовної норми дозволяє робити прогнози подальших мовних змін, як наслідок, це уможливорює передбачення деяких видів варіювання. [119, с.18] Окрім вищезгаданого, аналіз варіантності на різних мовних рівнях дасть змогу виробити досконалішу методологію для дослідження взаємодії мовних та суспільних процесів у мові.

1.2. Поняттєвий обсяг термінів «варіантність», «варіативність», «варіювання», «варіант», «варіація» у мовознавстві

У сучасних лінгвістичних працях, предметом розгляду яких є теорія мовної варіантності, репрезентовано низку ключових термінів: *варіантність*,

варіативність, варіювання, варіант, варіація (В. Юносова [131], І. Царалунга [120,121], І. Шмілик [130], Н. Жмаєва [34], О. Васецька [10,11], О. Касьянова [44], О. Ходаковська [119], Т. Коць [52]).

Наявність у мові паралельної реалізації кількох мовних одиниць породжує проблему з'ясування причин та передумов виникнення їхнього побутування у тексті, а тому актуальним є питання про розмежування чи ототожнення термінів *варіантність, варіативність та варіювання*, а також *варіант та варіація*. Відтак скрупульозний аналіз поняттєвого обсягу цих одиниць дасть змогу зрозуміти їхню семантику та синтезувати погляди мовознавців щодо їх дефініцій.

Дотепер нема єдиного погляду на природу варіантності, а також єдиної дефініції термінів «варіантність», «варіативність» та «варіювання». Є два бачення науковців: на думку одних, ці поняття тотожні та взаємозамінні, а на думку інших – різні.

До дослідників, які вважають терміни «варіантність» та «варіативність» тотожними, належить А. Загнітко. Мовознавець у «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» подає таке визначення: «Варіантність (варіативність) (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) – основне поняття узагальненого позначення різних форм варіювання (тих чи тих окремих мовних одиниць, окремих форм існування мови, національно-територіальних, соціально-корпоративних різновидів мови та ін.), зумовлених внутрішньомовними і позамовними чинниками; універсальна властивість мови як системи, що виявляється в одночасному існуванні кількох (двох і більше) модифікацій тієї самої мовної одиниці (фонем, морфем, лексем, конструкцій, семантичного комплексу)» [35]. Тут бачимо, що дослідник «варіантність» та «варіативність» визначає як синонімічні терміни, а також вказує на причини виникнення – залежать від внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Не розмежовує «варіантність» та «варіативність» і П. Дудик та визначає ці терміни як синоніми і твердить, що варіантність позиціонується в мові у двох паралельних виявах [30, с.368].

Такої ж думки дотримується мовознавиця О. Васецька у статті «Метаодинаміці опису варіантності термінів української мови», де дослідниця аналізує їхнє смислове навантаження і вважає, що їхнє семантичне значення ідентичне. Науковиця пише про термін «варіювання» та ставить його в один синонімний ряд разом із «варіантність» та «варіативність» [10]. На підтвердження цієї думки О.Васецька наводить визначення терміна «варіювання» із «Великого тлумачного словника», у якому зазначено, що варіативність – це «наявність варіацій, можливість варіювання, варіантність» [12, с.112].

Щодо терміна «варіювання», то його дефініцію подає також «Словник сучасної лінгвістики» А. Загнітка: «1) вияв варіантності як загальної властивості мови в тій чи тій конкретній сфері, на тому чи тому мовному ярусі. Варіювання фонологічне. Варіювання фонетичне. Варіювання орфографічне. Варіювання прагматичне. Варіювання територіальне. Варіювання стилістичне. Варіювання хронологічне [36, с.102]. Отже, дослідник доходить висновку, що терміни «варіантність», «варіативність», «варіювання» утворюють один синонімний ряд і відповідно є взаємозамінними. На його думку, практика вживання термінів варіантність – варіативність – варіювання засвідчує їхню синонімість, тобто утворюють синонімний ряд, а також зазначає, що лише терміни варіантність – варіативність – варіювання є взаємозамінними.

Окрім цього, у мовознавстві існує інший підхід щодо дефініції термінів «варіантність», «варіативність», згідно з яким, їх потрібно розрізняти. Наприклад, мовознавиця О. Касьянова визначає варіативність як властивість мови, а варіантність як спосіб існування мовних одиниць [44, с.4].

Ю. Дорофєєв пропонує такий погляд на терміни варіювання-варіантність-варіативність: для розвитку мови характерне варіювання, що ґрунтується на варіантності як умові процесу, результатом останнього є варіативність, «що виражається в існуванні різних варіантів мови; а варіант є формою реалізації мови або мовної одиниці в певних умовах функціонування» [28, с.23,25].

О. Селіванова хоч і не розмежовує терміни «варіантність» та «варіативність», проте термін варіантність подає у двох значеннях: «як явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування їхніх паралельних форм... і як фундаментальну ознаку мовної системи і мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак» [91, с.716]. Тут вважаємо, що перше значення відповідає варіантності, а друге варіативності як характерній ознаці мови.

Для Н. Жмаєвої варіативність є динамічним явищем та невід'ємною рисою мови, а варіантність становить результат динамічних змін у мові [34, с.74-82].

Подібно розмежовує ці терміни також О. Ходаковська, яка визначає варіативність, як узагальнену властивість мови до модифікацій конкретного мовного рівня, а варіантність окреслює як «часткове поняття», яке варто тлумачити у вигляді видозмін елементів, що не мають значних відмінностей в діяхронічному, стилістичному, прагматичному аспектах [119, с.4].

У сучасних лінгвістичних розвідках потрактування терміна «варіант» не викликає таких суперечностей, як терміни «варіантність» та «варіативність».

В енциклопедії «Українська мова» подають «варіант» як багатозначний термін: це, по-перше, «паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не

порушують принципу її тотожності», а по-друге, – «конкретні форми вираження, реалізації в умовно-абстрактних мовних одиниць – фонемі, морфемі, лексемі і т. ін» [112, с.62].

А. Загнітко тлумачить термін «варіант» так: «1) формальна видозміна або різновид (реалізація, маніфестація) тієї самої мовної одиниці на різних рівнях мови – фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному, тобто фонемі, морфемі й т. ін. (варіант формальний – форма варіантна), і семантичному (варіант лексико-семантичний). Варіант індивідуальний; один із можливих випадків; 2) стилістичне поняття, за яким допускаються паралельні форми; 3) різновид, один зі способів вираження, конкретна мовленнєва реалізація якої-небудь мовної одиниці; 4) морф, що перебуває у відношенні вільної дистрибуції зі співвідносним (співвідносними) морфом (морфами) [36, с.99-100].

Л. Струганець говорить про два значення терміна «варіант»: «У широкому значенні варіантними вважають близькі за функціями засоби тієї самої мови, рівноцінні, не диференційовані. У вузькому значенні варіанти — засоби, один із яких несе додаткову інформацію чи смисловий відтінок, стилістичне навантаження» [101, с.38-39].

Два значення терміна «варіант слова» подає також словник Д. Ганича, І. Олійника: у широкому значенні – це «видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т.ін.), але не порушують принципу її тотожності; конкретні форми вираження, реалізації в мовленні умовно-абстрактних одиниць – фонемі, морфемі, лексемі»; у вузькому – це засоби, один із яких несе додаткову інформацію чи смисловий відтінок, стилістичне навантаження; близькі за функціями засоби тієї самої мови, рівноцінні, не диференційовані» [21, с.62-63, 38-39].

У зарубіжному мовознавстві, зокрема у студіях польських дослідників, явище варіантності було предметом зацікавлень М. Рушковського. На його погляд, мовні варіанти - елементи, що різняться формою, але виконують однакову або подібну функцію [138, с.54]. Для К. Поланського варіантом є реалізація фонологічної, морфологічної чи словотвірної одиниці з ідентичною функцією, проте з іншим формальним вираженням [136;137].

Спостереження наукових студій дають підстави твердити, що в сучасному мовознавстві дослідники поряд із «варіантом» в один синонімний ряд ставлять термін «варіація».

О. Васецька категорично заперечує таку ідею і вважає, що їх потрібно розмежовувати, адже терміном «варіація» послуговуються здебільшого у сфері фонології [10].

Отже, можемо зробити висновок, що на сьогодні існує два розуміння терміна варіант – широке й вузьке. Для першого прийнятним є «варіант» як видозміна мовних одиниць, що рівноцінні між собою, а для другого – як засобів, один із яких містить додаткову інформацію.

У мовознавстві існують різні класифікації мовних варіантів: фонетичні, акцентуаційні, морфологічні, семантичні орфоепічні та словотвірні [21, с.31].

Із врахуванням граматичного значення та приналежності до певного стилю мови є також і така класифікація: категоріально-граматичні, лексико-граматичні, семантико-граматичні, фонетико-граматичні, словотвірно-граматичні, граматико-стилістичні та граматико-стильові [36, с.126-127].

П. Дудик натомість виокремлює такі види варіантів: семантико-лексичні (здебільшого виявляється у відносних (відтінкових) синонімах); лексико-граматичні (певне слово тільки своєю морфологічною формою вносить зміну до семантики того самого сполучення слів) та граматичні [30, с.296-297].

О. Тараненко бере до уваги структурну ознаку і поділяє варіанти на:

- акцентуаційні (за місцем наголосу);
- фонетичні (із різним звуковим складом, не пов'язані з чергуванням звуків, крім орфоепічних, і парадигматичними змінами слова);
- орфоепічні (виділяються в межах двох попередніх типів залежно від норм вимови без відображення на письмі);
- орфографічні (без відображення у вимові);
- словотвірні (розрізняються видозмінами морфем і взагалі частин слова при словотворенні, порядком компонентів);
- комбіновані варіанти слів, що одночасно розрізняються більш як однією з названих ознак;
- морфологічні [104, с.62-63].

У нашому дослідженні звертатимемо увагу саме на морфологічні варіанти.

Сьогодні термін «морфологічні варіанти» трактують як «видозміни слів чи форм слова, які при семантичній тотожності всіх членів варіантної пари чи ряду мають відмінності в граматичному оформленні» [131, с.3].

I. Шмілик у дисертації виділяє особливості морфологічних варіантів:

- форми того самого слова;
- тотожність лексичного й граматичного значення;
- наявність спільної або варіантної словозмінної основи (братові/брату – спільна, золотому/золотім – варіантна);
- наявність варіантних флексій;
- наявність формотворчих суфіксів;
- неоднакове поширення в стилях літературної мови;

– взаємозамінність у тій самій позиції [130, с.61].

Дослідниця зазначає, що доцільно вживати саме терміносполуку «варіанти форм слова», коли ми говоримо про морфологічну варіантність. Також необхідно розмежовувати морфологічні варіанти та варіанти словотвірні, які не є тотожними явищами. Адже словотвірні варіанти – це похідні, що мають близьке чи ідентичне лексичне або словотвірне значення [130].

О. Тараненко виділяє такі особливості морфологічних варіантів:

1) наявність різних формотворчих афіксів та парадигмою відмінювання (дієвідмінювання);

2) варіантність граматичних категорій при змінній або незмінній формі слова, особливо на рівні роду або числа [**Error! Reference source not found.**].

Т. Коць до морфологічних варіантів відносить «формальні словозмінні модифікації, що за будь яких умов не змінюють лексичного і граматичного значень і стилістичної однорідності». На думку дослідниці, це афіксальні різновиди словоформ з граматичним значенням відмінка, роду, числа, часу і способу. На рівні морфології формальна варіантність можлива в тих випадках, коли «зберігаючи одне значення, дві різні форми можуть бути взаємозамінними в одній і тій самій позиції» [52, с.87].

Отже, проведений аналіз понять опису теорії мовної варіантності показав використання розгалуженої системи термінів, зокрема таких як «варіативність», «варіантність», «варіювання», «варіант», «варіація». Це зумовлено тим, що теорія мовної варіантності сформувалася відносно нещодавно і її становлення як окремої та самостійної науки досі триває. До сьогодні лінгвісти не дійшли спільної думки щодо питання дефініції понять «варіативність», «варіантність», «варіювання», тому ще досі існує різне їх трактування у сучасному

мовознавстві. Здійснивши висвітлення різних підходів науковців про проблеми дефініції вищезгаданих термінів, у нашій роботі за основу будемо брати концепцію, згідно з якою, терміни «варіативність» та «варіантність» варто розмежовувати.

У такому випадку, «варіативність» визначаємо як властивість мови, здатність мовної системи до змін, а «варіантність» як конкретні реалізації цієї властивості в мовному складі мови. Термін «варіювання» вважаємо за доцільне поставити в один синонімний ряд із терміном «варіантність», не розмежовувати їх і відповідно визнати взаємозамінними. Щодо терміна «варіант», то тут розмежовуватимемо поняття «варіант» та «варіація», адже останній використовують здебільшого у сфері фонології, а не морфології.

1.3. Формування двох варіантів української літературної мови: історія, проблеми, персоналії

У сучасній лінгвістиці теорія мовної варіантності – це відносно новий напрям, що привертає увагу мовознавців до свого кола проблем. Нині актуальною залишається проблема національної варіантності мови, про яку пише І. Матвіяс. Він виділяє особливий тип варіантності, що побутував на теренах України в кінці XIX - початку XX століття, тобто дослідник тут має на увазі кодифіковані різновиди мови в межах нації. Такі варіанти мови можуть розвиватися в будь-якій мові, яка має досить велику територію свого поширення та містить відмінні між собою наріччя. І. Матвіяс ці різновиди називає «варіантами національної мови», які «на противагу національним варіантам літературної мови, які є різновидами норми самої системи мови, варіанти національних мов становлять єдину нормативну систему й істотних відмінностей у ній не виявляють» [65, с.6] .

«Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за редакцією С. Єрмоленко містить таке значення терміносполуки «варіанти національної мови»: «різновиди однієї національної мови, що використовуються в різних суспільних, територіальних межах і усталюються як форми літературної мови» [113, с.27].

Такими варіантами національної мови були східноукраїнський і західноукраїнський, що існували аж до 1939 року. Їхню появу спричинили екстралінгвальні чинники, зокрема територіальний поділ України між Російською (східний варіант мови) та Австро-Угорською (західний варіант мови) імперіями. Ці два варіанти були дещо відмінні та мали низку особливостей, адже базувалися на різних говорах української мови. Відтак східноукраїнський варіант містив у собі риси східнополіських, середньонаддніпрянських, слобожанських, степових, подільських, волинсько-західнополіських говорів. Натомість західний варіант поєднював риси галицьких, буковинських та карпатських говорів [65, с.6].

Л. Ткач виокремлює причини виникнення двох варіантів української мови:

- 1) місцеві діалекти;
- 2) державно-політична роз'єднаність українських земель;
- 3) контактування з мовами вищого політичного та суспільного статусу (німецькою, російською), а також зі співтериторіальними мовами (польською, румунською, німецькою, угорською);
- 4) суб'єктивні нахили авторів – репрезентантів різних варіантів [109, с.247; 110, с.14].

У східній частині України українська мова всіляко заборонялася й не мала можливості активно розвиватись, зокрема, причинами цього був Валуєвський циркуляр та Емський, що були спрямовані на винищення української мови. Як

вважає В. Русанівський, Емський указ «надовго поклав кінець і спробам виробити оригінальне українське письмо і намаганням впорядкувати українську граматику» [86, с.229].

Проте не всі тогочасні науковці були прихильниками галицької мови і тому між мовознавцями виникали дискусії щодо цього. Наприклад, Б. Грінченко в цьому не вбачав необхідності і писав наступне: «Що таке Галичина? — Частина великої України-Руси — така сама частина, як Буковина, Київщина, Полтавщина, Херсонщина», а отже: «Языка галицько-руського не може бути, як не може бути языка херсонсько-руського» [123, с.313]. Прихильниками позиції Б. Грінченка щодо мови Галичини були й ті, хто не відгукувався погано про саму Галичину. Наприклад, М. Костомаров у листі до О. Кониського в 1863 році писав: «А що про Червону Русь пишете, так вона не єдиним правописом одрізнялася од нас, але й мовою, нехай вона до нас прихилиється, а не ми до неї. Самі розумні русини так говорять» [125, с.195].

П. Куліш аналогічно виступав проти галицької мови, хоч і мав творчі зв'язки із галицькими письменниками. Він писав, що українських письменників будуть читати і без галицької мови, а от галицьких письменників будуть читати тільки, якщо ті приймуть «смак український, піднявшись вище головаччини, дідиччини і всієї нової галичанщини»; галицька словесність «буде насліддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в одно тіло» [29, с.11]. Але не варто ігнорувати, що історично Галичина майже завжди була відірвана від етнічних українських земель та входила до складу інших держав. У той час Галичина перебувала в інших умовах і розвивалася теж зовсім по-іншому. В одні періоди вона випереджала по розвитку східну частину України, а в інші — навпаки. Саме тому не варто забувати про позалінгвальні чинники, що повпливали на розвиток української мови на Галичині.

Ще одним аргументом проти висловлювань Б. Грінченка щодо використання галицької мови, є той факт, що із виходом Емського указу (1876) майже вся літературно-видавнича діяльність перемістилася до Галичини, і відповідно це створило передумови для впливу західноукраїнського варіанта на подальший розвиток української літературної мови. Більше того, коли заборона української мови на підросійській Україні була скасована (1906), й усі видавничі матеріали переносили назад на східну Україну, редактори та видавці, незважаючи на свої вподобання чи бажання, мусили використовувати ту мовну традицію, що витворилася на Галичині з 1876-1906, адже традиція «наддніпрянської» мови до 1876 р. вже була призабута. М.Левицький пише про це наступне: «Коли з р. 1906 настала змога видавати часописи й на російській Україні, то довелося перенести з Галичини трохи не весь той лексичний матеріал, що виробився там протягом тих тридцяти літ» [64, с.8]. Але пізніше навіть такий ревний захисник «наддніпрянської чистоти» літературної мови, як Б. Грінченко, визнав причетність галицької мови до творення української літературної мови, а також визнав, що мова твориться на основі усіх місцевих діалектів [123, с.42].

Таке роздвоєння української мови на два її варіанти умовно було до 1939 року, коли Західна та Східна частини України об'єднались і західноукраїнський варіант було усунено. Проте він далі в певній мірі побутував у культурному середовищі та у західній діаспорі. Натомість, на Закарпатті проблема літературної мови вирішилась аж у 1945 році, після приєднання цієї території до етнічних українських земель, і після чого нормою тут стала загальноукраїнська літературна мова. Пізніше разом із приходом до влади комуністів на західних теренах України варіант української мови, що там побутував, виключили із ужитку. Але це не завадило людям використовувати його підпільно, і таким чином західноукраїнський варіант побутував серед населення [68].

І тільки після не одного десятиліття, завдяки редакції «Українського правопису» 2019 року, до складу української мови повернулися самобутні українські мовні явища, що свого часу «викинула» із правопису радянська влада, задля асиміляції української мови із російською. Серед повернених особливостей – варіантні форми родового відмінка іменників (*радості – радости, любові – любви, осені – осени*), паралельне вживання ініціальних звуків і/и на початку українських і давно засвоєних слів (*ірій – ирій, ірод – ирод*), варіантність у написанні слів іншомовного походження (*аудієнція – авдієнція, пауза – павза, кафедра – катедра, ефір – етер*) і т. д. [114, с.225].

Активний розвиток та популяризація української мови у Західній частині України в другій половині XIX століття спричинила появу значної кількості граматичних праць, серед яких «Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф.Гартнера, «Українська граматика» Є. Тимченка, «Граматика Українського язика» Нечуя-Левицького, «Граматика української мови» В. Сімовича. На основі цих граматик можна було виділити мовні явища, що репрезентують відмінності між двома варіантами літературної мови.

Найбільш ваговою була «Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф.Гартнера, на яку в подальшому опиралися й інші мовознавці [26]. Цю тезу про важливе значення цієї граматики підтверджує М. Зарінова у дисертації і зазначає, що граматика є: «важливою кодифікаційною працею української мови, на яку спиралися майже всі автори подальших граматик, значний вплив справила вона і на формування літературної мови, а також на усталення еталонного мовного образу у свідомості українців» [37, с.74]. У ній представлені характерні риси західноукраїнського варіанта української мови, ба більше, у виданні 1914 року укладачі подають ще на противагу східноукраїнські норми [26].

Наступні граматики вже не подавали, на противагу західному варіанту української літературної мови, східний. У «Методичній граматичі української

мови» В. Коцовського та І. Огоновського репрезентовано лише особливості західного варіанта: в іменниках чоловічого роду у Д.в. подано тільки закінчення «-еви, -єви (*учителеви, добродієви*); по співзвуку змягчені і може бути -ови та -єви (*товаришови, ліварови* або *товаришеви, лівареви*); -у, -ю: Богови, Богу, монастиреви, монастирю»; в О.в. одн. – «-ем (*учителем*); по змягченій і буває -ом або -ем (*товаришом і товаришем*); закінчені на й мають -єм (*добродієм*) [50, с.20-24]; в О.в. жіночого роду – закінчення -ию та -ю: *частию, частю, любовю; кровию, кровю*». Граматики вказали, що в Р.в. множини деякі іменники чоловічого роду мають замість закінчення -ів, їв – ий: *гостий, коний, гроший* [50, с.23]; жіночого роду – ий-ів: *частий, піснів, ночів*» [50, с.28-29] «В III, VI і VII-ім відмінку є побіч закінчень -ям (*ам*), -ями (*ами*), -ях (*ах*) – також -ем, -ьми (-ми), -ех: *грудем, грудьми, пригощми, в грудех*» [50, с.22, 23, 28].

Видавалися так само граматики, що відображали особливості східноукраїнського варіанта, наприклад, Є. Тимченко виділяє такі його відмінні риси:

- 1) в іменниках чол. роду в Д.в. однини закінчення -ові, -єві, -єві –у;
- 2) у родовому відмінку множини флексії -ів, -ей (-ьй);
- 3) у називному відмінку іменників середнього роду подано паралельні форми бажання, бажанє, бажаннє;
- 4) в орудному відмінку середнього роду флексії -ям, -єм: бажанням, бажанєм, бажаннєм;
- 5) у родовому, давальному, місцевому відмінках жіночого роду флексії –і, -и: речі, тіни (тіні);
- 6) в орудному відмінку жіночого роду закінчення –у, -ю: річчу, тінню, частю, вдячністю;

- 7) у називному та знахідному відмінках множини жіночого роду флексії –і, –и: речі, тіні, части, вдячности;
- 8) у родовому відмінку множини жіночого роду флексія –ей: речей, тіней, частей, вдячностей тощо [111, с.96, 98, 100, 107, 108].

І. Нечуй-Левицький пропонує подібну парадигму відмінювання іменників, щоправда для відмінювання іменників жіночого роду в множині фіксує закінчення –ів. Також граматист вважає, що для іменників жіночого роду, що в називному відмінку закінчуються на –ія, ненормативною є флексія –ия, бо це польські закінчення і послуговуються ними на Галичині [78, с. 125, 126].

В. Сімович в «Граматичі української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці» також писав про варіантність відмінкових форм іменника і вважав, що «іменики на -я (-є), поутворювані з прикметників, иньчих імеників, та з дієслів [...] подвоюють перед тим -я (-є) шелестівку, якщо вона тільки одна», а також, що «давальний відмінок однини має правильне закінчення -ові», однак зазначав, що «галицька й подільська форма – -ови, у мнякій відміні – -еви» [94, с.64, 148].

У II пол. XIX ст. на Галичині інтелігенція почала усвідомлювати необхідність об'єднання двох варіантів української мови в один. Мова Галичини хоч і не швидко, проте відновлювалася та розвивалася, як зазначає з цього приводу І. Огієнко: «Галичина відроджувалася неквапно, хоч сам австрійський уряд допомагав їй, – глушили це відродження головно москвофільство та полонофільство з римофільством. І вже пізніш, коли в Галичині настала своя сильна світська інтелігенція, вона справу відродження взяла в свої руки» [79, с.267].

У Галичині мова інтелігенції не була «чистою», адже це було поєднання говірок та слів із інших мов (польська, угорська, російська тощо), бо на той час

коло освічених людей володіли двома і більше мовами. Слушними є міркування Ю. Шевельова: «Спілкування між освіченими людьми, що розмовляли західноукраїнськими говірками, найжвавіше відбувалося у Львові. Можна припустити, що на 1900 р. у місті витворювалося галицьке чи галицько-буковинське койне, в основі якого лежав наддністрянський діалект» [127, с.47]. Мовознавець констатує, що розвиток літературної мови виходить за межі Галичини, відтак також пов'язаний і з Великою Україною, її мислителями, письменниками, зокрема наголошує на творчості Т. Шевченка, формуванні публіцистики (вихід журналу «Основа»): «...а вже на цей ґрунт нашаровувалися впливи і особливо народних говірок і інтелігентського койне» [126, с.22].

Але врешті науковці закликали не акцентувати увагу на розбіжності варіантів, а натомість будувати свою літературну мову на об'єднанні діалектів: «Розмаїтість, точність та глибина вислову... вимагають того багатства лексичного, синтаксичного та фразеологічного, що є в сукупності українських діалектів» [59, с.16].

Відомо, що мова тісно пов'язана із народом, що є її носієм. Про цей зв'язок писав ще Ф. де Соссюр: «Мова – це продукт суспільних сил, [...] вона завжди успадковується від попередньої доби» [99, с.96]; «саме в мовленні перебуває зародок усіх змін: кожному з них започатковує певна кількість людей, перш ніж ці зміни проникають до загального вжитку» [99, с.125]. Принагідно на формування нормативної бази української літературної мови в Галичині упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст., великий вплив мала галицька інтелігенція. Адже В. Сімович зазначає у граматиці: «не може так бути, щоб кожний писав собі, як йому завгодно, по своїй подобі. Як усюди, так і в такій дрібниці, як правопис, мусить бути дисципліна, мусить бути хтось такий, що його голосу повинні всі слухати» [94, с.64,148]. І такими авторитетними людьми якраз і були високоосвічені люди, що входили в інтелігентське

середовище. С. Гірняк до такого середовища відносить письменників, лікарів, вчителів, духовенство, юристів, науковців, чиновників, політичних та громадських діячів. Дослідниця також пише про термін «соціолект» та подає його визначення: «це варіант національної мови певного історичного періоду, типовий для окремої соціальної групи носіїв мови, об'єднаних певним типом зв'язку, сукупність мовних особливостей, притаманних цій соціальній групі» [23, с.88].

Розвиток літературної мови на Галичині в кінці XIX- поч. XX ст. пов'язаний безпосередньо із греко-католицьким духовенством, яке займалося просвітницькою діяльністю і, своєю чергою, робило промоцію українській мові. Серед постатей, які відіграли колосальну роль у розвитку української мови на Західній Україні кінця XIX- поч. XX ст., а саме в Галичині, варто відзначити внесок Митрополита Андрея Шептицького. Про вагомий внесок Митрополита наголошує Б.Дзюрах: «Справді, якщо треба було би назвати постать, котра у бурхливому XX столітті відігравала найважливішу роль у церковному, суспільно-політичному та культурному відродженні Української Церкви й українського народу, то цією постаттю, без сумніву, слід було би назвати Митрополита Андрея Шептицького» [128, с.18].

Андрей Шептицький, як і свого часу М. Шашкевич, порушив церковну традицію, яка панувала серед ієрархів до нього, і почав використовувати українську мову у своїх проповідях, адже до того протягом десятиліть панівною на Галичині була польська мова, яку духовенство так ревно оберігало та культивувало. Саме тому І. Франко так високо оцінює творчий доробок та стиль письма Митрополита: «... Митрополит Андрій іще в однім пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не —возвіщає, а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергічного слова, де річ

того вимагає....». І в той же час, засуджує його попередників через їх «запліснявілу» мову та шаблонне мислення [118, с.378-379]. Тут позиція щодо використання української мови у А. Шептицького збігається із позицією Митрополита Іларіона: «Без сумніву, з часом будемо мати теж одобрений і український текст богослужебних книг, і українська мова станеться в Церкві Католицькій одною з літургійних мов. Досі вона нею не є, і не маємо українського перекладу, який відповідав би цій цілі»; «...у справах культу Св. Євангелія ... треба народові доброго прикладу й усильної, а доброї ради...зорганізувати товариства чи братства пропаганди читання Св. Письма, треба буде поміж народом розкинути сотки, тисячі і міліони примірників в перекладі, з коментарем, у рідній мові» [129, с.73, 79, 193].

Андрей Шептицький залишив після себе для наступних поколінь великий літературний доробок, серед якого переважна більшість це трактати, листи та послання. Митрополит чудово розумів роль мови в суспільному житті і з цього приводу писав: «Що ж робить якесь число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять або що уважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід» [129, с.143]. На необхідності перекладу Святого Письма акцентувала увагу загалом уся інтелігенція Галичини: «Ми не маємо Святого Письма в народній мові... варто над тим поговорити, бо се – важніше діло, чим уся політика...» [115, с.88].

Г. Нуцковська зазначає, що у текстах Митрополита Андрея бачимо саме західноукраїнський варіант мови і низку граматичних рис галицької мови, а також дослідниця вважає, що «Шептицький писав так, як писали його сучасники – галицькі письменники та публіцисти, – й так само, як вони, повними пригорщами черпав галицьку літературну лексику» [135, с.54].

Тому доходимо до висновку, що граматики XIX – поч. XX ст. репрезентують наявність східноукраїнського та західноукраїнського варіантів літературної мови. М. Зарінова із цього приводу пише наступне: «наукові

граматики, звертали увагу на питання варіантності, вказуючи не тільки на існування паралельних форм, але й на причини їх виникнення. Практичні ж граматики розглядали еквівалентні форми менше, що було зумовлено їх призначенням» [37, с.78]. У нашій роботі дотримуватимемось думки, що граматика С. Смаль-Стоцького відображає особливості західноукраїнського варіанта української літературної мови, а граматики В. Сімовича та Є. Тимченка – східноукраїнського [130, с.46-49].

Отже, відомо, що в Україні XIX - початку XX століття побутувало два варіанти української літературної мови: західноукраїнський та східноукраїнський. Вирішальним фактором впливу галицької мови на розвиток української літературної мови було абсолютно різне політичне становище: заборона української мови в 1863 і 1876 у самодержавній Росії, а з другого боку —конституційна Австрія із її свободою вживання української мови. У 30-х роках XX століття різниця між двома варіантами вже стала меншпомітною і зводилася здебільшого до деяких правописних та лексичних питань. Два варіанти об'єдналися в єдину літературну українську мову лише після об'єднання майже всіх етнічних територій України. Ю. Шевельов пише, що «нема чисто діалектних літературних мов, літературна мова не може дорівнювати одній якійсь говірці, хоч би ця говірка й мала найкращі мовні прикмети й традиції. І коли нерівномірність і неоднаковість суспільно-політичного розвитку Галичини й Великої України особливо сприяла витворенню діалектної багатоосновності в українській літературній мові, то скільки б це не породжувало перехідних і швидкоплинних мовних труднощів і навіть непорозумінь, але в загальному баянсі розвитку української літературної мови це є явище, яке можна розцінити тільки позитивно» [126, с.120].

Мова завжди була та буде не лише знаряддям комунікації, а й насамперед чинником національної ідентифікації народу, адже вона не може існувати та

розвиватися поза суспільством, тому що саме людина є її носієм та сприяє її еволюції. Саме тому важливим є дослідження мови тих персоналій, тої освіченої верстви населення, що впливала на мовотворення загалом. Усе це дозволяє нам стверджувати, що дослідження соціалекту освіченої верстви населення Галичини, у нашому випадку текстів послань Андрея Шептицького, дає змогу зрозуміти особливості функціонування західноукраїнського варіанта, причини його побутування та формування, ба більше, дозволяє розуміти, якою мірою та чи інша окрема постать діє на утвердження статусу української мови у XX столітті.

1.4. Дослідження жанру «послання» через призму мовного варіанта

У сучасному мовознавстві не існує єдиноприйнятого тлумачення терміна «послання». Наприклад, Словник української мови фіксує три дефініції цього терміна:

- 1) дія за значенням послати;
- 2) письмове звертання до кого-небудь, лист;
- 3) літературний твір, що має форму такого звертання [97].

Натомість «Літературознавча енциклопедія» подає лише одне тлумачення терміна «послання»: «жанр дидактичної ораторсько-повчальної прози доби середньовіччя» [62, с. 251].

Автори «Літературознавчого словника-довідника» визначають послання як віршовий твір, який є різновидом епістолярної літератури [63, с. 548].

Основою жанру послання дослідники вважають поняття «комунікативна ситуація» - ситуація, що повторюється і характеризується використанням стандартних мовленнєвих засобів, а також має стандартну структуру [73, с. 135-

136]. Тут дослідники також акцентують увагу на такому компоненті «комунікативної ситуації» як «код» повідомлення, тобто настанова, яка реалізується у посланні за допомогою діалогу між автором послання та адресатом. Жанрову приналежність твору означає сам автор або вже у заголовку, або в тексті за допомогою вказівки на адресата [123, с.1].

Хоча науковці подають різні дефініції жанру «послання», вони одностайні у думці, що послання – це твір, написаний у формі звернення, зміст якого має довільну тематику. Відтак можемо виділити два протрактування терміна «послання»: 1) віршований лист, як літературний жанр; 2) здебільшого релігійний, публіцистичний твір у прозі, що має дидактичне значення, а також написаний у формі відкритих листів [95].

Особливістю жанру послання є його чітка тематика та стиль тексту, на відміну від інших жанрів. Окрім звернень та дидактичного матеріалу, послання також часто містять характеристику автора тексту [55, с.195] .

Існує також думка, що жанр послання поєднує в собі ознаки різних функціональних стилів мови, зокрема, П. Білоус вважає, що «як твір літературний послання лише назвою-визначенням та подекуди формою нагадує епістолу, але за змістом та художніми особливостями тяжіє до публіцистики, яка реагує на певні проблеми суспільно-релігійного буття» [5, с.118]. Загалом жанр послання побутує у різних функціональних стилях української мови: розмовний, офіційно-діловий, конфесійний та художній. А тому жанр послання можна вважати міжстильовим явищем, яке водночас зберігає свою змістову та композиційну побудову [90]. Але таки найчастіше жанр послання побутує в конфесійному стилі, який зародився ще за часів прийняття християнства, проте занепав разом із заборонаю української мови у 1686 році. Вже як функціональний стиль української мови він відроджується у XIX ст. разом із появою перекладів Святого Письма українською мовою. Найбільшого розквіту конфесійний стиль досягає у 20-30-ті роки XX разом із відродженням

автокефальної православної церкви на сході України під проводом митрополита Василя Липківського та на заході України під проводом митрополита Андрея Шептицького, адже українською мовою знову почали виголошувати проповіді, послання та молитви [27, с.14].

Для жанру послань характерні фіксовані теми, зокрема, це: вітання з нагоди інших релігійних та світських урочистих подій; розповіді про народження та воскресіння Ісуса Христа; пояснення значення посту в житті християнина (так звані постові послання); показ ставлення Церкви до щоденних подій у релігійній та державній сферах життя [107, с.197].

Також для послання характерна стала структура, відтак Т. Тарасюк виділяє наступні елементи послання:

- 1) констатація факту існування релігійної чи світської події;
- 2) висловлення поглядів автора та церкви на цю подію;
- 3) рекомендації щодо цієї події [107, с.197].

Первинно послання має письмову форму, щоб зберегти текст від спотворень, в разі передачі послання в усній формі. Принагідно, дослідниця Т. Тарасюк виділяє шляхи передачі послань до реципієнта, зокрема:

- 1) через сприйняття тексту послання на слух, коли його зачитує священник-посередник мирянам під час служби;
- 2) через безпосереднє прочитання текстів послання, які:
 - а) надходять окремим екземпляром у благочиння та парафії для прочитання вірянами;
 - б) надруковані в релігійній періодиці;
 - в) розміщені на офіційних сайтах єпархій [107, с.197-198].

Якщо говорити про послання Андрея Шиптицького 1899-1914 рр., то кожне із них було надруковане в різній кількості примірників і, відповідно, віряни могли самотужки прочитати текст або почути від священика під час служби.

В українській літературі жанр послання побутує давно і його виникнення пов'язують із давньоукраїнським періодом, де він з'явився під впливом візантійських літературно-публіцистичних творів і побутував здебільшого в сфері релігійній, а про давність цього жанру свідчать, наприклад, твори апостола Павла. Окрім цього, до жанру послань науковці відносять «Навчання» Володимира Мономаха, але найбільшого розвитку цей жанр досяг у творчості Івана Вишенського – «Послання до Василя Острозького», «Посланіє до єпископів», «Послання львівському братству» та ін [62, с. 251].

Послання мають інформаційне та дидактично-повчальне значення, і ними активно послуговувалось вище духовенство, адже це на той час був засіб соціальної комунікації. Проте ці твори довгий час були поза увагою науковців та інформація про релігійні послання відсутня в усіх радянських лексикографічних та енциклопедичних джерелах, через політичні причини та цензуру.

Щодо послань Митрополита Андрея, то у радянський період вони опинилися поза увагою дослідників. Вперше систематизувати, згрупувати і видати пастирські послання вирішив у 1965 році А. Базилевич. Його заслуга полягає ще й в тому, що він вперше серед дослідників зробив періодизацію творів Андрея Шиптицького та їх тематичний поділ. Відтак, дослідник поділяє творчу спадщину Митрополита на сім тематичних частин:

- 1) богословсько-душпастирські й аскетичні твори;
- 2) конституційні листи і монастирські устави;
- 3) писання на тему церковної єдності;

- 4) писання про обрядові справи;
- 5) історичні твори;
- 6) погляди митрополита на мистецтво;
- 7) писання на суспільні теми й різне [2, с. 22–231].

Щодо періодизації творів Митрополита, то А. Базилевич виділяє три періоди:

- 1) 1899-1914 рр. – тут мається на увазі час від вступлення на єпископський престіл у Станиславові і до вивезення Митрополита у Росію в вересні 1914 р.
- 2) вересень 1914-1927 р. – відколи відбувся п'ятий Велеградський Конгрес, в якому Митрополит брав участь, і до написання праці «Східня і західня ментальність».
- 3) 1928-1944 рр. – від закінчення більших унійних виступів і конференцій Митрополита і до кінця життя [2, с. 232].

Важливою також є праця єпископа Й. Боцяна «Пастирські листи Митрополита Андрея», де дослідник розглянув принципи, за якими тексти зараховують саме до жанру «послань», поділив їх за місцем написання («Листи Єпископа Станиславівського» й «Листи Митрополита Галицького») та тематикою, а також проаналізував їх зміст, форму та адресність. Науковець виокремлював пастирські послання з-поміж усіх творів Андрея Шептицького на основі трьох чинників:

- 1) особне видання в формі листа чи книжечки;
- 2) листова форма писання з написом і привітом на початку, благословенням і підписом при кінці; духовна наука в переважаючій частині твору» [7, с. 97].

Твори Митрополита Андрея, зокерма й послання, довгий період часу не видавалися на території України і лише після проголошення незалежності та розсекречення архівів, науковці отримали доступ до творчої спадщини Андрея Шептицького у повному обсязі. Дослідники поставили перед собою нелегке завдання: віднайти, ідентифікувати та класифікувати повні тексти пастирських послань, що містилися в різних архівах України. Відтак, у період 2007-2013 рр. видавничий відділ «Артос» і Фундація «Андрей» видали чотиритомне видання документів і матеріалів Митрополита Андрея. Особливістю видання є те, що упорядники не вдавалися до осучаснення тогочасної мови, тому в цьому зібранні є тексти, що зберегли в собі всі ті мовні риси, які характеризують мову Митрополита, адже тексти подано або за прижеттєвою публікацією, або за рукописом, що і становить цінність дослідження.

До першого тому увійшли 52 тексти послань Андрея Шептицького, написані в період 1899-1914 рр., останнє послання цього тому датується 6 вересня 1914 р., (час, коли до Львова наближалися російські царські війська). Ці послання умовно ділимо на 3 групи:

- 1) послання до духовенства;
- 2) послання до народу;
- 3) послання до духовенства і вірних [46]

Отже, серед науковців сьогодні не існує загальноприйнятої дефініції жанру «послання», проте у нашій роботі дотримуватимемося думки, що послання – це релігійний текст дидактичного значення, написаний у формі листа. Жанр послання побутує в різних стилях української мови, тому визначаємо його як міжстильове явище, яке, натомість, зберігає змістову та композиційну структуру. Щодо послань Андрея Шептицького, то його творчість потребує подальшого та ґрунтовнішого дослідження, зокрема

недостатньо у наукових працях висвітлена специфіка змісту та основні критерії визначення жанру «послання».

Висновки до Розділу I

У першому розділі окреслено розвиток, усталення та кодифікацію мовної норми. З'ясовано зв'язок між функціонуванням мовної норми та явищем «варіантности», на позначення якого досі не існує єдиного терміна. Відтак у сучасному мовознавстві науковці послуговуються термінами «варіантність», «варіативність», «варіювання».

У роботі визначено, що терміни «варіантність» та «варіативність» не становлять синонімний ряд і їх потрібно розрізняти. Принагідно, «варіативність» визначено як властивість мови, яка пов'язана із еволюцією мови, різними лінгвальними та позалінгвальними чинниками. Варіантність – це вже безпосередня реалізація у мові паралельних мовних одиниць.

Щодо терміна «варіювання», то його визначено як синонім до варіантности і ці лексеми є взаємозамінні.

Терміни «варіант» та «варіація» розмежовуватимемо, адже останній використовують здебільшого у сфері фонології, а не морфології. Поняття «варіант» визначено як видозміну, паралельні форми мовної одиниці.

У роботі протрактовано семантичне навантаження поняття «морфологічний варіант» та його характерні риси.

Аналіз морфологічних варіантів здійснено за допомогою дедуктивного, індуктивного, зіставного, описового та порівняльного аналізу.

Звернено увагу на семантичне навантаження терміна «варіант національної мови», що з'явився у мовознавчому дискурсі в кінці XX – на початку XXI ст.; спостережено побутування на території України західноукраїнського та східноукраїнського варіантів української літературної мови, що зумовлено державно-політичною роз'єднаністю українських земель між Російською й Австро-Угорськими імперіями. Описано граматичні праці, що фіксують ці два варіанти української мови: «Граматика» С. Смаль-Стоцького та

Ф. Гартнера (кодифікує західноукраїнську мовну норму), і граматики В. Сімовича та Є. Тимченка (кодифікують східноукраїнську мовну норму). Також з'ясовано, що варіантність у «Пастирських посланнях» 1899-1914 рр. Митрополита Андрея є наслідком відсутності єдиної мовної норми на теренах України.

РОЗДІЛ 2. ВАРІАНТНІСТЬ ФОРМ ІМЕННИКА У «ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАННЯХ» АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Українська літературна мова на шляху свого творення і розвитку пройшла чималий та складний шлях постійних змін. Особливо значних змін зазнала мовна норма в кінці XIX – початку XX ст., адже саме тоді «утверджувалися народні основи нормування мови та входження її в усі царини життя»[117, с.177].

У зазначений період розвитку української літературної мови характерне є її наближення до місцевих говорів, а також безпосереднє функціонування на теренах України двох варіантів української літературної мови: східноукраїнського та західноукраїнського, а пізніше подальше їх об'єднання в одну українську літературну [65]. Така мовна ситуація, своєю чергою, спричинила варіантність мовної норми.

Варіантність на рівні іменника простежуємо у його відмінковій парадигмі, що спричинена лінгвальними й позалінгвальними чинниками: історичні зміни в мові, як наслідок її еволюції; вплив діалектів; негативний вплив російської, польської та угорської мов; соціально-політичні чинники. Загалом систему відмінювання іменника українська мова успадкувала від праслов'янської мови, у якій розподіл іменників за типами відмінювання здійснювався за детермінантами: *ā/jā, *ō/jō, *ŭ, *ū (*ьv), *ī, *n, *r, *s, *t.

У «Пастирських посланнях» Митрополита Андрея варіантність найчастіше простежуємо у відмінкових формах іменника: в іменниках жіночого роду I відміни в орудному відмінку однини, а також у знахідному відмінку множини. Для іменників чоловічого роду II відміни варіантність характерна в родовому, давальному та місцевому відмінках однини, а також у середньому роді в давальному, орудному, знахідному та місцевому відмінках однини та в родовому відмінку множини. Серед іменників III відміни варіантні закінчення

зафіксовано в родовому та орудному відмінках однини, а також у родовому відмінку множини. У множинних іменниках варіантні закінчення зафіксовано в називному та родовому відмінках.

2.1. Іменники І відміни

Орудний відмінок однини іменників жіночого роду

У сучасній граматиці української мови нормативними в орудному відмінку є флексії –ою для твердої групи, –єю (орфографічно –єю, –єю) для м'якої та мішаної групи [114, с.84].

У кін. XIX – поч. XX ст. для східноукраїнського та західноукраїнського варіантів української мови характерним було використання флексій –ою –єю (орфографічно –єю, –єю), що репрезентовано у граматиках С. Смаль-Стоцького [26, с. 73–74]) та Є. Тимченка [111, с. 104].

В аналізованих текстах послань зафіксовано наступні флексії:

- **ою** характерна для іменників твердої групи: *«Вирабляйте в молодіжї самостійність, індивідуальність, учіть їх на себе більше числити, ніж на других, не оглядатися на поміч правительства і краю, але власною ініціативою дораблятися самостійного биту»* [128, с.13]; *«Наше православіє є церковне, їх православіє – державне, що так кажуть: казньонне, то є, вони спирають своє православіє на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі святою католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божя і в котрій є правдиве джерело спасення»* [128, с.830].
- **єю (орфографічно –єю, –єю)** характерна для іменників м'якої та мішаної групи: *«Утопією єсть думати, що можливий, єсть комунізм при звільненім єще і ослабленім духу карности і послуху, котрого і так вже*

мало в суспільності, і при розбудженій єще захланності і заздрості» [128, с.524]; «Нехай від молодисти учаться шанувати себе самих, нехай за встид собі уважають таке порушення чужої власності, чи то оно буде простою крадежею, чи нечесною спекуляцією, чи безсовісним занедбаннем обов'язку взглядом других» [128, с.13].

- **ов (-ев)** для іменників твердої та м'якої груп: *«Треби її зв'язати ланцюгом права божого; треби її здушити молитвов і говінням світлим; треби здалеку відпудити усіх погані гадки, а й пусту бесіду на губі стримати!» [125, с.75]; «А кілька то наплачесь бідна жінка тай бідні тіти над тового компаньйов у коршмі!» [128, с.84]; «Заплачьте над сумнов доле, гівчята, шостесь безсоромно звели!» [128, с.79]; «Самов працев тай тиму, що слухали ради людей, що на добрій маржині візнаютьси» [128, с.92].*

Закінчення -оў, -еў в орудному відмінку в іменниках основ *-а, *-ја властиве для західноукраїнського варіанта української мови [72, с.7; 121]. Як зазначає С. Бевзенко, такі закінчення утворилися на основі «-оју, -еју внаслідок утрати інтервокального [j] і переходу кінцевого [у] в [ў]» [4, с.94]. Варіантні флексії -ов(-ев) фіксуємо лише у посланні Андрея Шептицького «До моїх любих гуцулів», де Митрополит Андрей використовує характерні для гуцульського говору мовні риси, зокрема, і флексію -ов(-ев) задля кращого розуміння його послання майбутніми читачами, себто гуцулами.

І. Шмілик фіксує закінчення -ов(-ев) у творах І. Франка і зазначає, що використання цієї діалектної флексії у текстах Каменяра подекуди зумовлене потребами римування, а інколи автор просто віддає перевагу діалектному закінченню [130, с.75].

Знахідний відмінок множини іменників жіночого роду

У сучасній граматиці нормативними для іменників жіночого роду в знахідному відмінку однини є флексії –ей, –ів, ø для назв істот, а також флексії –и (←ы) для твердої групи, –і (-ї) (←ѣ) для м'якої та мішаної груп у назвах неістот [114, с.87; 40, с.166].

У граматиках кін. XIX – поч. XX ст. подано флексії –і (орфографічно –і, –ї) [94, с.165; 26, с.76].

У «Пастирських послання» Андрея Шептицького засвідчено варіантні флексії, що дублюють форми родового та називного відмінків: *«Її єрархічна організація може приймати нові **форми**, може пристосовуватися до потреб різних часів і народів, змінюючись у поодиноких, зовнішніх речах, але сама в собі заєдно лишається лишається тією самою, якою була в хвилі оснування спасителем»* [128, с.42]; *«А що Христова наука призначена для всіх людей, що коли-небудь житимуть на цьому світі, для всіх народів цілого світу і по всі часи, тому свята Церква мусить перетривати всі часи і всі **бурі**»* [128, с.32]; *«Коли Мойсей провадив жидів через пустиню і коли Бог за їх гріхи зіслав на них люті **змії**, котрих вкушення було смертельне, Мойсей, на Божий розказ, дав їм такий лік: казав зробити мідяного змія, вбив єго на палю і казав умираючим дивитися на того змія»* [128, с.624].

Отже, у I відміні варіантність зафіксовано у жіночому роді в орудному відмінку однини (-ов/ев), а також в знахідному відмінку множини (-і/-ї, -и).

2.2. Іменники II відміни

II відміну сучасної української літературної мови сформували іменники колишніх *-о, *-jo, *-ѣ, іменники чоловічого роду на *-ї, *-п, а також середнього роду на *-s основ. До цієї відміни належать іменники чоловічого

роду з *ø*, із закінченням -о, небагато із закінченням -е та іменники середнього роду із закінченнями -о, -е і -а.

У «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у II відміні варіантні закінчення зафіксовано в чоловічому роді в родовому, давальному й місцевому відмінках однини. А також у середньому роді в давальному, орудному, знахідному та місцевому відмінках однини й в родовому відмінку множини.

Родовий відмінок однини іменників чоловічого роду

У сучасній граматиці нормативними у родовому відмінку є флексії -а (орфографічно -а, -я) або -у (орфографічно -у, -ю) залежно від їхнього значення [114, с.88]. Така варіантність пов'язана, насамперед, з історичними змінами мови, а саме змішанням парадигм двох різних типів відмінювання: з основою на *-*ō*, *-*jō* і на *-*ū*. Флексія -а була характерна для родового відмінка однини з основами на *-*ō*, *-*jō*, а флексія -у – основою на *-*ū* [39].

У кінці XIX – початку XX ст. не було усталеного вживання цих флексій і про це свідчить, наприклад, граматика С. Смаль-Стоцького, де мовознавець зазначає, що іменники на позначення речей, стану, прикмет та ін. мають закінчення -у. Флексія -а характерна іменникам, що в родовому та знахідному відмінку мають однакові закінчення. С. Смаль-Стоцький пояснює так ці закінчення: «відм. 2-ий одн. кінчить ся почасти на -а, почасти на -у, а почасти на -а або -у. Іменники, що у них 4-ий відм. одн. рівняє ся 2-му, мають в 2-ім відм. одн. завсіди лише закінченє -а: ангела, дрозда, дуба, слимака. Закінченє -у має багато іменників, що означають якусь річ: винограду, суду, дому, меду, подарунку; або чинність, стан, прикмету і т.п.: догляду, морозу, ранку, сьміху. У деяких іменників уживають ся без ріжницї оба закінченя, н.пр.: огорода, -у, сира, -у, народа, -у, моста, -у, вітра, -у, гріха, -у, закона, -у, горбочка, -у, празника, -у, верха, -у, садка, -у» [26, с.66-67].

У граматиках Є. Тимченка та С. Смаль-Стоцького подано вживання обох флексій без зміни семантики слова, проте без чітко окреслених правил вживання того чи іншого закінчення [111, с.96; 26, с.67]. Несистематичне використання тієї чи іншої флексії подає також і граматика В. Сімовича, у якій мовознавець зазначає, що нема такого правила, за яким чітко можна сказати, у яких словоформах потрібно вживати ту чи іншу флексію. Він також зазначає, що при виборі флексії «рішає народне ухо» [94, с.147].

Натомість О. Синявський у граматиці пізнішого часу, що опирається на правописні норми 1928 р., чіткіше окреслює правила використання закінчень у родовому відмінку. Мовознавець зазначає, що флексію –а (орфографічно -а, -я) мають іменники, що точно визначені щодо форми чи розміру речі або живі істоти (постійно), а флексію –у (орфографічно -у, -ю) мають іменники, які не мають форми та розміру, як от, наприклад, збірні чи абстрактні іменники. Проте є й іменники, що мають обидва закінчення: *сорома-сорому, моста-мосту* [93, с.46-47].

У «Пастирських посланнях» Митрополита Андрея в іменниках чоловічого роду II відміни в родовому відмінку є варіантні форми закінчень, що нормативні й сьогодні: «*А щоб попасти на добру дорогу, муситься мати або проповідника, або дороговказ*» [128, с.29]; «*А він, віддаючи **духа**, закликав в сторону царя: «Ти окаянный!»*» [128, с.49]; «*В травні цього **року** закінчив я візитацію на Буковині*» [128, с.27]; «*А як, не дай, Боже, з-поміж нас знайдуть душу християнина, що вмер в неспокутуванім тяжкім грісі, то вже для него спасеннє вічне пропало, вже нема для него ніякого **ратунку***» [128, с.301].

У текстах послань простежуємо і відмінні закінчення від сучасних, що позначають абстрактні поняття (нормативними є закінчення –у для іменників на позначення назв процесів, абстрактних понять): «*Діло то полягало на спасенію цілого **рода** людського*» [128, с.161]; «*Всі народи **світа**, всі безсмертні душі людські мав Він просвітити словом правди Божої*» [128, с.161].

Натомість «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка подає інші флексії (род-у, світ-у, труд-а) [95, с.26].

Окрім цього, варіантні закінчення простежено також і на прикладі однієї лексеми. Наприклад, варіантні закінчення зафіксовано у лексемі 'обряд': «Не могу не тішитися Вашим прив'язанємся до святої нашої Церкви і **обряду**, але при тім не могу не боліти над Вашою байдужостію....» [128, с.12]; «Нема в місці церкви нашого **обряду**, то знай, що можеш причащатися і в латинськiм обряді і через те на обряд латинський не переходиш, не покидаєш свого **обряду** [128, с.812]. Остання словоформа представлена в словнику Б. Грінченка, який відображає східноукраїнський варіант української мови. Інша лексема, у якій зафіксовано варіантні флексії, є 'гріх': «Таж ти сам казав: не можна жити без **гріха**» [128, с.712]; «Тоді не раз й найчесніші люди не знають добре своєї святої віри, не знають божого Закону, не знають, як позбутися **гріху** і як набути Божу ласку» [128, с.28].

Відтак у текстах Митрополита Андрея немає семантичної диференціації при використанні флексій *-а* (орфографічно *-а,-я*), *-у* (орфографічно *-у,-ю*) у родовому відмінку однини чоловічого роду. Закінчення *-а* (орфографічно *-а,-я*), *-у* (орфографічно *-у,-ю*) він використовує спорадично, а це свідчить про відсутність на той час єдиної норми вживання того чи іншого закінчення. Тому фіксуємо у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького деякі лексеми з обома флексіями *-а* (орфографічно *-а,-я*), *у* (орфографічно *-у,-ю*): *обряду/обряду*, *гріха/гріху*, а також лише із флексією *-а* (орфографічно *-а,-я*): *чоловіколюбця*, *священника*, чи лише із флексією *-у* (орфографічно *-у,-ю*): *року*, *голосу*, *організму*.

Давальний відмінок однини іменників чоловічого роду

У сучасній граматиці нормативними в давальному відмінку є флексії *-ові* (*-еві*) та *-у* (орфографічно *-у,-ю*) [114, с.92]. Флексія *-у* утворилася від

іменників на *-о, *-jo, а флексія -ові (-еві) розвинулися з давньої флексії -ови, яку мали іменники *-й основ [71, с.39-40].

У граматах кінця XIX – початку XX ст. зафіксовано різні норми вживання того чи іншого закінчення. С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер вважають, що «відм. 3-ий одн. кінчиться правильно на –**ови**. Окрім того, подибується деколи, особливо під впливом церкви, закінчене у, н.пр. Богу, духу (побіч Богови, духови)» [26, с.67].

Є. Тимченко пише, що «датов одн. має закінчення -ові (-еві) та -у. Пануюча форма на -ові (-еві); кінцівка -у вживає ся переважно при збігу двох дативів, напр. пану Иванові» [111, с.96].

А от В. Сімович вважає нормативним закінчення –ові, а закінчення –у вживаємо лише в іменниках, що в називному відмінку мають флексію –ів, -ов, -ів (Київ – Києву, Львів – Львову, Драгоманов–Драгоманову) [94, с.148].

Натомість О. Синявський вважає нормативним у давальному відмінку флексії –ові, -еві(-єві), а закінчення –у нормативне лише для деяких іменників, наприклад, *Львів - Львову* [93, с.50].

У «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького зафіксовано наступні флексії:

- **ови** у назвах істот і неістот: *«На що ж працювати і трудитися, коли та праця не приносить жадного індивідуального хісна, коли і без неї чоловікови належить утриманнє, цілком рівне з тим, що усильно трудиться і працює?»* [128, с.748]; *«До розв'язання соціальної квестії Церков приступає з принципами віри і етики Христової, незмінними від двох тисяч літ, однак все повними життя і актуальности, спосібними в борбі наших часів принести світові мир».* [128, с.515]

- **єви** у назвах істот: *«Усі гріхи чоловіка стануть перед ним і будуть єго обвинувачувати, і як же відповість чоловік безсмертному Цареві?»*. [128, с.215]
- **єві** зафіксовано в аналізованих посланнях один раз у назві істоти: *«Якщо б цей аргумент мав би ще щось до доказання, тоді, властиво, він не мав би жадного іншого логічного сенсу, як хіба той, що хтось хотів би, наприклад, казати, що молодого чоловіка не належить посилати до школи, доки він не стане вченим, або що хвора людина мусить наперед виздоровіти, заки зможе представитися лікарєві»* [128, с.719].

Отже, у мові Митрополита Андрея флексії –ові та –у не було зафіксовано, натомість натрапляємо на закінчення –ови для іменників твердої групи та –єви – для іменників м'якої групи. В. Сімович пише, що останні характерні для «галицьких й подільських» словоформ [94, с.148], а от закінчення -єві, що зафіксовано спорадично, нормативне для східноукраїнського варіанта мови. І. Матвіяс вважає також флексії -ови, -єви нормативними для західноукраїнського варіанта літературної мови [72, с.11-13].

Місцевий відмінок однини іменників чоловічого роду

У сучасній українській граматиці в місцевому відмінку нормативними є флексії -ові (-єві), -у, -і. Закінчення -ові (-єві), -у, -і різні за походженням. Зокрема, «за своїм походженням закінчення -ові, -єві – це закінчення давального відмінка однини іменників й-основи. У давній українській мові воно перейшло в давальний відмінок однини іменників о-основи, а пізніше в місцевий відмінок однини. [...] Сучасне закінчення -у (орфографічно –у, -ю) за походженням давнє закінчення місцевого відмінка однини іменників з колишньою основою на -й-. [...] Сучасне літературне закінчення -і фонетично розвинулося з давнішого закінчення -ѣ», яке з о-основи поширилося на інші

[103, с. 14–15.]. Закінчення -і є найчастотнішим на теренах Полісся, натомість «форми -ові/-еві від назв істот сьогодні широко представлені в південно-східних діалектах, а південно-західні діалекти часто утворюють ці флексії і від назв неживих предметів, часто – з кінцевим -и» [130, с. 244–245]. Використання того чи іншого закінчення в місцевому відмінку зумовлено прийменниками й окремими суфіксами.

У граматиках української мови кінця XIX – початку XX ст. мовознавці вказували на особливості вживання варіантних форм. С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер зазначають, що «в 7-ім відмінку маємо два закінчення: -ї (-і) та -у. Замість 7-го відм. одн. стоїть однак часто 3-ий, особливо у іменників кінчених на -о: при Олексадрови, при панови, при батькови» [26, с.68]. На думку Є. Тимченка, «на ові (у, і) здебільшого мають назви осіб: на козакові (козаку), братові (брату), на батькові (батьку). На у мають імення на -й (j), -ик, -ок, -ак, -як, -ко, -ви, -си: в краю, в гаю; на злодію, на песику, на канарку, в мішку, в куточку, в рахунку, на козаку, на гусаку, на сіряку, на шовку; в випуску, в воску. Решта має льокатив на -і (при чому г, к, х мінять ся на з, ц, с)» [111, с.97]. Також у цій граматиці є паралельні форми з чергуванням приголосних: дасі і даху, льосі і льоху, цибусі і цибуху, віці і віку, капшуці і капшуку [111, с.97].

У сучасній українській літературній мові в місцевому відмінку однини деякі іменники чоловічого роду з односкладовими основами теж мають варіантні закінчення -у та -і, що залежить від місця наголосу в лексемі: *на роді–на роду, на ставі–на ставу, у гаї–у гаю* тощо [114, с. 121].

Отже, сучасна українська мова в іменниках чоловічого роду, що є назвами предметів, у місцевому відмінку однини з прийменниками на, в (у) допускає варіантні закінчення -і, -ові у твердій групі; -і, -еві (орфографічно - еві, єві) – у м'якій групі; -і, -еві – у мішаній групі. Із прийменником **по** деякі з цих іменників мають варіантні закінчення -у, -ові, -і у твердій групі; -ю, -еві (-

єві), -і (орфографічно –і, -ї) – у м'якій групі; -у, -еві, -і – у мішаній групі [16, с. 206].

В аналізованих текстах послань зафіксовано:

- флексію **-у (орфографічно –у, -ю)** ужито лише з прийменником **–в-**: «*Се річ певна, о котрій ніхто не сумнівається, що в нашім теперішнім устрою легко може убогим діятися кривда, що та кривда не раз справді сі дієся*» [128, с.514]; «*І в старім краю певно красти – річ нечесна, бридка і все гріх перед Господом Богом*»[128, с.744].
- флексію **–і (орфографічно –і, -ї)** вжито із прийменниками **–в, -у, -на**: «*А до того потреба людей, котрі би зуміли в данім случаю трудитися, як апостоли, в голоді і холоді, вдоволені чим-небудь....*» [128, с.643]; «*Вас же, що сумніваєтеся о правдах віри, наминаю в Бозі, і перестерігаю: пам'ятайте, що є Вашим святим обов'язком науку Христову добре пізнати*» [128, с.14]; «*Якщо це так, то такий маневр треба визнати за маневр у високім ступені безпечний і, говорячи по-людськи, незручний і компрометуючий справу, вже й так у загальній opinіi досить скомпрометовану*» [128, с.436]; «*Апостоли дістали Його у виді вогненних язиків і в такій мірі, що з надхнення Святого Духа говорили всілякими мовами*» [128, с.37]; «*Знаємо з ряду всіх, що засідали на однім і тім самім престолі від апостолів аж до нас*» [128, с.508]; «*Бо, розійшовшись по світі, були б вони цілковито відокремелись від себе, коли б не злучив їх був той, що між усіма був першим і заступав на світі Христа!*» [128, с.35].
- флексію **–и** вжито лише в одній лексемі «кінець» із прийменником **в**: «*В кінци, секта пресвітеріянів всьо скрізь відкинула*» [128, с.727]; «*Треба би, в кінци, конечно церков хотять записати на якусь церковну власть*». [128, с.739].

Проте цей іменник використано і з нормативною флексією *–і*: «**В кінці** треба насвітлити наше наше університетське питання ще з однієї сторони...» [128, с.721].

У текстах Митрополита спостерігаємо варіантні форми у місцевому відмінку однини, зафіксовані у граматиках того часу. Прикметно, що А.Шептицький послуговується також флексією *–и*, характерною для закарпатської групи говорів та для говору галицьких лемків [130, с.101]. І. Матвіяс виділяє також флексію *–и* як нормативну для західноукраїнського варіанта української мови [72, с.11-13].

Таким чином, у текстах Митрополита фіксуємо паралельні форми у місцевому відмінку однини, що свідчать про західноукраїнську мовну норму та вплив говірок південно-західного наріччя.

Давальний відмінок однини в іменниках середнього роду

У сучасній українській граматиці в давальному відмінку нормативними є флексії *–ові* (*–еві*) та *–у* (орфографічно *–у, –ю*).

У граматиках української мови кінця XIX – початку XX ст. репрезентовано закінчення *–у* (орфографічно *–у, –ю*) та *–еві* у граматиці В. Сімовича [94, с.177] та закінчення *–у* (орфографічно *–у, –ю*), *–ови* у граматиці С. Смаль-Стоцького [26, с.77]. Існує думка, що закінчення *–ови* притаманне для південно-західних говорів [40, с.137].

У посланнях Андрея Шептицького зафіксовано такі закінчення:

- **у (орфографічно -у,-ю):** «Однак днесь о душевнім спасенню, я не буду писати, а всю мою і вашу увагу бажаю звернути на ті невідрадні обставини в вашім теперішнім життю, котрі загрожують дочасному Вашому **щастю**, Вашому **здоровлю**, дуброботови, просвіті і нашим

спільним народним інтересам»[128, с.4]; *«Ми ніяк не поклоняємося сотворінню»* [128, с.603].

- **ови:** *«Не віддаємо сотворінню лятрії (почитання, належного Божеству), бо не поклоняємось Єму яко звичайному тілови, а як злученому з Божеством»* [128, с.604].

Отже, у посланнях Митрополит Андрей дотримується норм обох варіантів української літературної мови, а також бачимо вплив на мову Митрополита говірок південно-західного наріччя.

Орудний відмінок однини іменників середнього роду

У сучасній українській граматиці в орудному відмінку нормативними є флексії -ом (←ъмь), -ем (орфографічно –ем, -єм) (←ъмь).

У граматиках XIX – початку XX ст. нормативними були флексії –ом для твердої групи та –ем для м'якої [26, с.78]. Натомість Є. Тимченко виділяє закінчення -ом (деревом), -ам (орфографічно -ам, -ям) (щастям; бажанням), -ем (серцем), наголосивши, що «ймення на -я (окрім пнів на -ат, -ен) в номінативі подвоюють попередню шелестівку [...] і заховують це я в акуз., вок., і інстр., але в літерат. язичі, окрім цих форм, подибують ся ще північно-укр. і галицькі на є без подвоїння або з подвоїнням попередньої шелестівки і подільські на я без подвоїння: таким робом ми маємо ще такі варіанти деклінації цих іменнів: бажаня-бажаням, бажанє – бажанєм, бажанє - бажанєм» [111, с.101].

В. Сімович вважає нормативними обидві форми: *оповіданням і оповіданєм* [94, с. 177].

В аналізованих посланнях зафіксовано наступні флексії:

- **ем:** *«Серцем широким, широкою християнською любовію ближніх обнимаймо і потреби цілого народа....»* [128, с.778].

- **єм:** *«Людськість не милиться в тім суді, в котрімодногосно всі люди всіх часів освідчаються за **існуванням** якогось права» [128, с.524]; «Так, як в старім краю пиянство є для многих найбільшим **нещастєм**, а для цілого народу є великою раною, так і є **нещастєм** для цілою нашої америкарської еміграції» [128, с.749].*
- **ом:** *« I вже зараз після цієї візитації хотів я осібним **письмом** звернутися до Вас, щоб у цьому письмі лишити Вам пам'ятку та доповнити ним свою працю над Вами» [128, с.27].*

Таким чином, у текстах переважає закінчення –єм, а от –єм та –ом зафіксовано лише одноразово у наведених вище прикладах. Принагідно, це свідчить про використання норм обох варіантів української мови.

Знахідний відмінок однини іменників середнього роду

У сучасній українській мові в знахідному відмінку нормативними є флексії *-о, -е; -а* (орфографічно *-а, -я*).

Найбільш цікавими з огляду на проблему варіантності є саме іменники на зразок, які використовує Андрей Шептицький у «Пастирських посланнях». Зокрема, у цих іменниках відбулися «певні фонетичні зміни (подовження приголосних, що сталося, як вважає більшість учених, після повної редукції и чи зникнення ь, в результаті уподібнення наступного j до попереднього м'якого приголосного), а також зміна флексії -є на -я: життя, волосся» [4, с. 65].

С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер зазначають, що закінчення *-а* (орфографічно *-а, -я*) з'явилося тут за аналогією до іменників середнього роду на приголосний: *ягня, лоша; теля* [26, с. 78]. Використання закінчення *-е* (орфографічно *-е, -є*) не є нормативними в сучасній українській мові, проте вони надалі побутують в північних і частині південно-західних говірок: *лист'е, колос'с'е, насін'н'е* тощо» [56, с. 277].

В аналізованих «Пастирських посланнях» виявлено наступні закінчення:

- **о:** «*Свята Церква становить одно **тіло***» [128, с.38]; «*Відноситься до вічного порядку, який щойно в позагробному житті має досягнути своє **совершенство***» [128, с.53].
- **є:** «*Оповідать в історії, що цісар Костянтин, що з римських царів перший увірив в Ісуса Христа і прийняв св[яте] **Хрещенне**, кожного і найубошого священика по руках цілував*» [128, с.157]; «*То одно слово зробило на святім велике **вражінне**, стрясся цілий, якби на удар грому, і майже без застановлення зробив то, о що єго прошено*» [128, с.611].
- **а (орфографічно –а,-я):** «*І кожний, хотя би заблуканий на **бездорожжа** невіри, хто з любви до правди її щиро шукає, той скорше або пізніше найде Христа*» [128, с.12]; «*Треба собі її з'єднувати та безнастанно утверджувати в ній **переконання** християнського життя...*» [128, с.25].
- **іє,** що залишилося через те, що не відбулася повна редукція –и-, як це спостерігаємо в інших словах згодом, однак використання цієї флексії зафіксовано спорадично загалом у 3 лексемах із релігійної сфери: «*І з роду у рід буде переходити у такі родини ласка тай **благословеніє** Боже*» [128, с.78]; «*В тім то святім часі буває так, що кожний єпископ пише **посланіє** до своїх вірних*»(366); «*А не дай, Боже, зачнеш з гріхом – стягнеш на себе, на жінку і на дітей **неблагословеніє***» [128, с.638].

Отже, в аналізованих текстах іменники середнього роду в знахідному відмінку мають закінчення –е (орфографічно -е.-є), що було нормативним для західноукраїнського варіанта, а закінчення –а (орфографічно -а,-я), яке було нормативним для східноукраїнського варіанта, хоч В. Сімович допускав уживання обох флексій: оповідання, оповіданне [94, с.177]. Натомість «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка фіксує лише словоформи із флексією -а (орфографічно -а,-я): життя [95, с. 486], знання [95, с. 170] тощо, хоча в

ілюстративному матеріалі подано і варіантне закінчення -е (орфографічно -є,-є): «Чи годиться в суботу життє спасати, чи погубляти» [95, с. 486].

Таким чином, спостерігаємо в аналізованих «Пастирських посланнях» Митрополита Андрея дотримання норм обох варіантів української мови із переважанням західноукраїнського.

Місцевий відмінок однини іменників середнього роду

У сучасній українській мові в місцевому відмінку нормативними є флексії -і (←ї) для твердої групи без суфікса -к-; -у (орфографічно -у,-ю) для твердої групи із суфіксами -к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о). Наявні також і варіантні форми із закінченням -ові [114, с.94; 40, с.137].

В українській мові XIX – початку XX ст. відображено дещо інші варіантні форми у місцевому відмінку. С. Смаль-Стоцький пише про графему –ї, однак часто вживаним також є варіантна флексія -у (орфографічно -у,-ю) (полї, -ю, оповіданю, -ї); форми на -и (на поли, в серци) «розвинули ся після звукових законів із давних форм, але в письменній мові витискають їх чим раз більше з уживання наведені висше форми анальогічні» [26, с.78].

В. Сімович допускає в іменниках середнього роду II відміни у місцевому відмінку однини, окрім -і (орфографічно -і,-ї), як варіантну флексію -у (орфографічно -у,-ю), однак лише «в іменниках на -ч, -ш та -я: віче – на вічу, весїлля – на весїллю, життя- в життю, оповідання – в оповіданню» [94, с.177].

Натомість Є. Тимченко нормативними вважає флексію -і, -у, для іменників на -енько – закінчення -у, і вказував, що «льокатив однини іменнів на -є, -ння (не), -тя (те) діалектично має кінцівку -ю: на морю, на виданню, в щастю» [111, с. 100–102].

У посланнях зафіксовано флексії *-і, -у, -ю* (відображають обидва варіанти української літературної мови), а також спорадично виявлено флексію *-и*.

- **і** із прийменниками **у, на, в**: *«І ця поміч Святого Духа стереже її від усякої ошибки у подаванні Божої науки»* [128, с.35]; *«Мусить бути біля Вас і при роботі, і в хаті, і дома, і в подорожі, і на селі, і в місті»* [128, с.28].
- **у** (орфографічно *-у, -ю*) із прийменниками **в, на**: *«І у нас в життю є така голка, що показує дорогу до правди, до добра, до неба»* [128, с.511]; *«Єпископом був десять літ, з котрих шість літ пережив на вигнанню»* [128, с.689]. Флексію *-у*, натомість, зафіксовано двічі і лише з прийменником **на**: *«Хто на своїм становиську, сповняючи совісно свій обов'язок, працює для добра народа, є ліпший патріот, як той, котрий много говорить, а мало творить»* [128, с.16]; *«На скликанім всенароднім вічу піддали зовсім не церковним способом під загальну дискусію народу питання, чи наші люди в Америці мають визнавати, чи ні, догмати католицької віри щодо непогрішимости й супрематії Папи Римського»* [128, с.435].
- **и** зафіксовано один раз із прийменником **у** в посланні Андрея Шептицького *«До моїх любих гуцулів»*, яке він пише гуцульським говором: *«Й ти такс само колис станеш на суд Божий тай відбереши так, екес собі заслужив, або надгороду у небі, або кару у чістилиці, або стратиши вічне шісте на всі чеси і на віки вічні»* [128, с.82].

Така широка відмінкова парадигма свідчить про відсутність чітких норм в українській мові початку ХХ ст. щодо відмінювання іменника в місцевому відмінку в іменниках II відміни. Флексія *-и* є характерною для південно-західних говорів, зокрема і для гуцульського, а флексії *-і, -у* (орфографічно *-у, -ю*) є характерними для сучасної літературної мови.

Родовий відмінок множини іменників середнього роду

У сучасній українській мові в родовому відмінку нормативними є флексії -ів (орфографічно -ів, їв), -ø та -ей [114, с.97].

У кінці XIX – початку XX ст. мовознавці подавали здебільшого однакові відмінкові норми як в західноукраїнському, так і в східноукраїнському варіантах мови. Для С. Смаль-Стоцького нормативною є -ø флексія, переважно із вставними о, е (вікно-вікон, ліжка-ліжок). Рідко коли поряд із -ø флексією зустрічаємо «перезвук» (добро-дібр, колесо-коліс) [26, с.77].

Є. Тимченко ще вказує на те, що вставні -о, -е з'являються, якщо корінь закінчується на дві приголосні [111, с.102].

Однак граматики двох варіантів української мови репрезентують різні закінчення в лексемі «очі». Наприклад, С. Смаль-Стоцький як нормативне подає закінчення -ий (*очі-очий*) [26, с.77], а от Є. Тимченко та В. Сімович нормативним вважають закінчення -ей (*очі-очей*) [111, с. 101; 94, с.175].

В аналізованих текстах послань Андрея Шептицького зафіксовано наступні:

- **ø**: *«Бо скільки то у вас таких сіл, де мешкає лишень по кілька чи кільканадцять родин,, що належать до нашої церкви, а де нема ні священика, ні церкви!»* [128, с.27].
- **ів**: *«Коли Ви такі дива бачили, чи Ви коли запитали, які то безмірні сили таких чудів по світі доконали?»* [128, с.791]. Натомість, щодо лексеми «чудо» нема одностайного погляду в граматиках і всі вони подають різні норми. Прикметно, що С. Смаль-Стоцький нормативно вважає словоформу «чуд» [26, с.77]. В. Сімович допускає використання обох закінчень «чуд», «чудів» [94, с.175]. Натомість І. Матвіяс нормативно вважає флексію -ів для західноукраїнського варіанта літературної мови [72, с.11-13].

- **ий:** *«Молодий Товія приніс старому батькови жовч риби, зовленої в ріці Тигрі, і тою жовчею помазав очі старого, і більмо зійшло з очий – старий прозрів»* [128, с.816].

У мові Андрея Шептицького спостерігаємо переважання норм західноукраїнського варіанта з одиничним випадком норми східноукраїнського, яке простежено лише у лексемі «чудо».

Отже, у II відміні варіантність зафіксовано в іменниках чоловічого роду у родовому (-а/я, у/ю), давальному (-ови, -еви, -еві) та місцевому (-у/-ю, -і/-ї, -и) відмінках однини. А також у середньому роді в давальному (-у/-ю, -ови), орудному (-ем/-єм, -ом), знахідному (-о, -є, -а/-я, -іє) та місцевому (-і, -у/-ю, -и) відмінках однини, та в родовому відмінку множини (-∅, -ів, -ий).

2.3. Іменники III відміни

У сучасній українській мові до III відміни належать іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи колишніх * ї та * ѣ основ (кров, любов, ніч, вість) та іменник мати [114, с. 91].

У «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у III відміні варіантні закінчення зафіксовано у родовому та орудному відмінках однини, а також у родовому відмінку множини.

Родовий відмінок однини іменників жіночого роду

У сучасній українській мові в родовому відмінку нормативними є флексії -і (←ѣ), що утворилася внаслідок впливу форм м'якої та твердої груп іменника I відміни; -и(←ы) (іменники на -ть після приголосного, а також слова кров, любов, осінь, сіль, Русь) [114, с.100; 40, с.145]. Але за новою редакцією

правопису 2019 року, фіксуємо повернення самобутнього закінчення –и, яке тепер є нормативним.

Українські граматики кінця XIX – початку XX ст. репрезентують закінчення –і та –и. Граматика С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера подає лише флексію –и, а В. Сімович подає закінчення –и та –і.

У родовому відмінку однини в III відміні у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького зафіксовано використання закінчення –и та одноразове використання закінчення –і, що не було нормативним для західноукраїнського варіанта мови [26, с.75-76]:

- **и:** *«Не єсть, проте, корисним, щоби місія в очах народа тратила цілком потяг **новости і цікавости**»* [128, с.401]; *«Єсть правдою віри, що без особливої **помочи** Божої чоловік не може устерегтися упадку в гріх, не може довго витривати в стані освячуючої **благодати**»* [128, с.686].
- **і:** *«Нема на світі більшої краси, як краса, як краса чистого невинного серця, і нема на світі більшої радості, як **радості** чистої любови»* [128, с.796]. До того ж у цьому реченні спостерігаємо використання флексії –и та –і на прикладі одної лексеми «радість».

Отже, у родовому відмінку бачимо переважно використання закінчення –и, що свідчить про дотримання у текстах послань норм як західноукраїнського, так і східноукраїнського варіанта мови.

Орудний відмінок однини іменників жіночого роду

У сучасній українській мовній нормі нормативними для орудного відмінка є закінчення –у (орфографічно -у,-ю) ←від давніх форм на - ью, -ию (матерью, материю), перед яким згодом відбулося подовження (окрім губного та р) внаслідок «асиміляції звуку й до попереднього м'якого приголосного

після занепаду редукованих ь та и (ночью і ночію=ночѣю і ночийу дало ніччю)» [71, с. 47].

У кінці XIX – початку XX ст. для західноукраїнського варіанта нормативними були флексії –у (орфографічно -у,-ю) (нічю), рідше – -ію (кровію), -ію та –ью (частию і частю, сіллю і сіллю) [26, с.75-76].

Натомість Є. Тимченко визнає нормативними флексії - у (-ю) та -ію: річчу, тінію, частю, вдячністю [111, с.107-108].

В аналізованих текстах «Пастирських послань» зафіксовано такі варіантні флексії:

- **у (орфографічно –у,-ю)** як із попереднім подовженням приголосного, так і без нього: *«Без цієї сили Христова Церква була б могла затратити передану їй науку та розминутися зі своєю ціллю»* [128, с.36]; *«Передовсім, умів справу так повести, що ворожі для Церкви правительства мусили его власть пошанувати і не сміли так публічно і відкрито зривати всякі зв'язи, що їх тримали з церковною властю»* [128, с. 444]. Зокрема, подовження приголосних було характерним для східноукраїнського варіанта української мови [111, с.109; 94, с.169].
- **ію**: *«Для того, в міру взросту потреби і бажань верств убогих, мусимо чимрпз усильніше перестерігати їх перед завистію і пожаданнем чужого добра і перед ненавистію, котра в якій-небудь формі проявляється, єсть завсігди підкопаннем всякої релігійности і всякої моральности»* [128, с.516]. Саме це закінчення переважає у текстах Андрея Шептицького і таку флексію у граматиці фіксують С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер та В. Сімович [26, с.76; 94, с.171]. Сьогодні це закінчення збереглося та досі побутує у південно-західних говорах, зокрема в гуцульському [4, с.61].

Окрім цього, у текстах зафіксована варіантність флексій –ю/ію на прикладі тих самих лексем: **любов'ю/любовію**: «Моліться о це відноситься до свіх з **любов'ю!**» [128, с.830] / «Бог полюбив Вас особливию **любовію**, коли з нема зійшов на землю і став до Вас подібним, аби Вам осолодити гірку долю» ([128, с.10]; **кров'ю/кровію**: «Бо вона куплена нам **Кров'ю** Ісуса Христа!» [128, с.15] / «Ми, священники, милі мої браття, **кровію** своєю і своєю душею за Ваше спасення відповідаємо» [128, с.158]; **матер'ю/матерію**: «Пречиста Дівця Марія, з котрої, за чудесною справою Святого Духа, Божий Син народився як чоловік, єсть для того Богородицею, **Матер'ю** Бога» [128, с.310] / «Ми родимося дітьми Божого гніву, а она, Пресвятая Діва і котра мала пізніше зістати Божою **Матерію**, від першої хвили свого зачаття була Пречистою і Пресвятою Божою дитиною» [128, с.756]; **смертю/смертію**: «В старм краю, хотяй християнин і стратить Божу благодать через тяжкий гріх, то все-таки легко може висповідатися і до Божої ласки вернути, а вже, певно, перед **смертю** жаден християнин не залишить завчасу закликати священника, щою поєднатися з Богом і прийняти Святі Тайни спасення» [128, с.723] / «І до смерти каюся свого гріха , а коли мали єго прибавати до креста за християнську віру, як оповідає переданне, осудив себе недостойним вмерти тою самою **смертію**, що Ісус Христос, і упросив собі від мучителів, щоб єго стрімголов розп'яли» [128, с.709]; **радістю/радістію**: «Там, де серце, невинне, як весняний цвіт, до сонця ртворює біленькі, як сніг, листочки, там, де серце, чисте в простоті віри, в дитинячій любові Бога оглядає і купається в проміннях сонячних блисків, - там і лиш там родиться та любов невинна і свята, котра є **радістю** і щастєм...» [128, с.796] / «Тою **радістію** Христового Воскресіння тішитися кожний праведний християнин, що щирим серцем Богови служить, а в безмірній радісті небесній тішитись буде кожний християнин, що в ласці Божій по покуті за свої гріхи зійде з сего світу» [128, с.223].

- **єю**: «Тому, браття мої милі, ще перед **сповідею** мусите в своїй головах роздумати, яке має бути то життє, що єго по сповіді маєте зачати»

[128, с.216]. Така флексія перейшла з орудного відмінка однини іменників І відміни і побутує переважно у говорах нижнього Подністров'я [4, с.100].

- **ев:** *«А то тиму, бо у таку забаву усотаєси легко єкас нечємність, і розпалюєси тогди у серці чьоловіка цєс нибєзпєшьний вогонь, шо єго **пристрасєв** називают»* [128, с.82]. Таке закінчення утворилося внаслідок занепаду звука [j] між голосними й часткової редукції [y] в нормативних закінченнях -ою, -єю у формах іменників [72]. Флексії –єю та –ію характерні для західноукраїнського варіанта літературної мови [72, с.11-13], зокрема для гуцульського говору, адже цю флексію Андрей Шептицький вживає саме в посланні «До моїх любих гуцулів».

Окрім цього, зафіксовано варіантність закінчень -єю/-ю у лексемі «річ»: *«Було, а по часті єще і дєсь єсть **річєю** конєчною, щоби інокїні, належачі до одного монастиря, в другім працювали»* [128, с.684]; *«А в цій книжєчці, яку оцє Вам пишу, поучу Вас про те, що є найпотрібнішою **річчю** для християнина»* [128, с.29].

Отже, така широка варіативна парадигма в орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни свідчить про використання у текстах Митрополита як норм західноукраїнського варіанта, так і східноукраїнського, а також про вплив на його мову говорів галицько-буковинської групи.

Родовий відмінок множини іменників жіночого роду

На сьогодні в українській мові в родовому відмінку норматиною є лише закінчення –ей (←–и), проте граматики кінця XIX – початку XX ст. репрезентують вживання також інших флексій [114, с.101; 40, с.146].

У Граматиці С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера бачимо також закінчення -ий та –ів: *«...коли иньші відмінки множини іменника женського роду*

(особливо імена двоскладові) мають наголос на закінченню, то звичайно вирівнуємо з ними 2-ий відм., прикладаючи до него закінченє -ів (-їв) з наголосом. Але і без тих причин подибуєть ся чим раз частійше закінченє -їв (-ів), особливо на Україні замість -ий; н.пр. користїв, костїв, повістїв, ночїв» [26, с.72].

Є. Тимченко констатує, що закінчення -ей використовуємо «з наголосом на -ей в двоскладових, або ж діалектично на -ій (ий) з наголосом на пні: річей-річій, ночей-ночій, грудей-грудий. Кінцівку на -ів мають слова на -щі: мудрощів, заздрощів; і часом імення на -сть: вдячностів» [111, с.109].

Натомість В. Сімович нормативним вважає лише закінчення -ей; а для іменника «мати» нормативними є -ей/-ів: матерів-матерей [94, с.168].

В аналізованих текстах послань Митрополита Андрея зафіксовано наступні варіантні флексії:

- **ей:** «Є перед нами широка дорога, дорога *розкошей* та *приязностей* – дорога *гріху*» [128, с.30].
- **ий:** «І тиму спустив на цу землю такий страшний дощ, шо єк з коновки лилоси через сорок днів і сорок *ночьий*» [128, с.74]. Ця флексія походить походить з давнього -ии [4, с. 83] та досі побутує в говорах південно-західного наріччя [80, с.204,228]. І. Матвіяс флексію -ий вважає нормативною для західноукраїнського варіанта літературної мови [72].
- іменник «мати» Андрей Шептицький вживає із флексією -ей: «Пречиста Діва –прикладом для *матерей*» [128, с.61].

Тут бачимо використання Митрополитом Андреєм норм обох варіантів української літературної мови, а також очевидний вплив говорів південно-західного наріччя.

Отже, у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у III відміні варіантні закінчення зафіксовано у родовому (-и, -і) та орудному (-ю, -ію, -єю, -ев) відмінках однини, а також у родовому (-ей, -ий) відмінку множини.

2.4. Множинні іменники

У «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у множинних іменниках варіантні закінчення зафіксовано в називному та родовому відмінках.

Називний відмінок множинних іменників

Варіантність простежуємо на прикладі лексеми «люди/люде»: *«Словом: для усіх страв, о їх **люди** уважають корисними, прибуває з Христової науки нова сила»* [128, с.54] / *«Бувають такі **люде**, що й лишили горівку, а за вино так лапнулиси, що можє за них сказати: лишили красти., а єли розбивати!»* [128, с.84].

У кінці XIX – початку XX ст. граматичні праці західноукраїнського та східноукраїнського варіантів мови кодифікували різні норми щодо цієї лексеми, зокрема В. Сімович нормативною вважає форму «люде», а от «люди» вважає нормативною для західноукраїнського варіанта [94, с.172].

Натомість С. Смаль-Стоцький подає лише форму «люди» [26, с.79]. Так само нормативною вважає форму «люди» Є. Тимченко [111, с.98]. Словоформа *люде* зараз побутує в закарпатських говорах [80, с. 190, 203] та говорі галицьких лемків [15, с. 118].

Родовий відмінок множинних іменників

У сучасній українській мові в родовому відмінку нормативними є флексії -ей, -ів та -ø.

Андрей Шептицький використовує наступні флексії:

- **ей:** «...тим предметам, котрі лиш лиш через внішнє віднесення до Христа нагадують і вказують на Него (честь відносна, як почитання ікон, *мощей*)» [128, с.606]. Ця флексія була притаманна для східноукраїнського варіанта літературної мови і її подають у граматиках Є. Тимченко та В. Сімович. [111, с.98; 94, с.172] Окрім цього, ця флексія стала нормативною у сучасній українській мові [114, с.132].
- **ий:** «Він для нас тим, чим світло для ока, чим воздух для *грудий*, чим життя для душі, чим душа для тіла» [128, с.757]. Ця флексія була притаманна для західноукраїнського варіанта літературної мови і подана в граматиці С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера [26, с.79], а також це закінчення вважає нормативним для західноукраїнського варіанта мови І. Матвіяс [72, с.11-13]. Ця флексія збереглася у говорі галицьких лемків [15, с. 121–122] та в говорі батюків [14, с. 46].

У текстах послань зафіксоване паралельне вживання обох флексій: **грошей/гроший:** «Не треба ні осібної хати, ні *грошей*» [128, с.28] / «Якби так наші люди не тратили *гроший* на непотрібні, а навіть шкідливі видатки, то мали би досить *гроший* не лише на удержання одної і другої малої школи для дітей...» [128, с.748]; **людей/людий:** «Треба нам, всечесні отці, ще на першому році збуватися недостойних *людей*, але, як випаде, то і на четвертому» [128, с.276] / «Церкви, що відпали від одної святої Вселенської Церкви, єпископи тай патріярхи, що збунтувалися против свого наставника – вселенського зверхника і учителя, - кождий має свій корабельчик і в своїм корабельчику, після своєї голови, веде *людий*» [128, с.805].

Отже, у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у множинних іменниках варіантні закінчення зафіксовано у називному (-и, -е) та родовому (-ей, -ий) відмінках. Також Митрополит Андрей дотримується як норм західноукраїнського варіанта, так і східноукраїнського, а також можемо

говорити про вплив на мову Митрополита говорів галицько-буковинської групи.

Висновки до Розділу 2

У другому розділі проаналізовано відмінкову парадигму іменника та наявність варіантних флексій. Відтак у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького варіантні закінчення зафіксовано в I відміні у жіночому роді в орудному відмінку однини (-ою,-єю/єю,-ов/-ев) і в знахідному відмінку множини (-і/-ї, -и).

В аналізованих текстах виявлено варіантність закінчень у II відміні в іменниках чоловічого роду у родовому (-а/я, -у/-ю), давальному (-ови, -еви, -еві) та місцевому (-у/-ю, -і/-ї, -и) відмінках однини, а також у середньому роді в давальному (-у/-ю, -ови: життю, тілови), орудному (-ем/-єм, -ом), знахідному (-о, -є, -а/-я, -іє) та місцевому (-і, -у/-ю, -и) відмінках однини, у родовому відмінку множини (-ø, -ів, -ий).

У III відміні іменника варіантність простежуємо в родовому (-и, -і: певности, радості) та орудному (-ю, -ію, -єю, -ев) відмінках однини, а також у родовому (-ей, -ий: приязностей, пристрастей) відмінку множини.

У IV відміні іменника варіантності у текстах послань не зафіксовано.

У множинних іменниках простежуємо варіантність у називному (-и, -е) та родовому (-ей, -ий) відмінках. Така відмінкова парадигма відображає дотримання норм західноукраїнського варіанта, частково східноукраїнського, а в окремих випадках вплив на мову Шептицького галицько-буковинської групи говорів.

У текстах послань зафіксовано словоформи, що притаманні сучасній літературній мові, давні застарілі форми, а також такі, що збереглися в галицько-буковинській групі говорів і дотепер.

РОЗДІЛ 3. ВАРІАНТНІСТЬ ФОРМ ЗАЙМЕННИКА В «ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАННЯХ» АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

У сучасному мовознавстві існують два підходи до вивчення займенника як частини мови. Згідно із традиційним поглядом займенник виділяють як самостійну частину мови із частиномовним значенням дейктичності, що дає узагальнене уявлення про предметність, ознаку та число. Прихильники функціонально-категорійної граматики розглядають займенник не як окрему частину мови, а лише як підклас інших частин мови: іменника, прикметника, числівника або прислівника.

Серед дослідників, що не вважають займенник самостійною частиною мови виділимо таких мовознавців:

- О. Потебня, який взагалі не розглядав цієї частини мови [85];
- І. Кучеренко та В. Горпинич вважають, що займенники потрібно розділити між частинами мови, які займенники називають, зокрема це іменник, прикметник, числівник та прислівник [60; 25].
- І. Вихованець та К. Городенська, які займенник поділяють на чотири типи слів: займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники, займенникові прислівники [16; 17; 24].

У нашій роботі дотримуватимемося традиційного погляду на займенник як самостійну частину мови.

3.1. Особові займенники

У «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у займенниках «він» та «вона» варіантні закінчення зафіксовано в називному, родовому, знахідному та давальному відмінках.

Називний відмінок займенників «він», «вона»

У сучасній граматиці української мови нормативними є лише словоформи «він» та «вона». У граматиках кінця XIX – початку XX ст. для західноукраїнського варіанта нормативною була словоформа «вона (она)» [26, с.4], а для східноукраїнського лише форма «вона» [111, с.112; 94, с.208]. Загалом займенник «она» є вказівним за походженням, який перейшов у «вона» і функціонує сьогодні як нормативний.

В аналізованих текстах фіксуємо такі форми:

- **«она»:** *«Для того-то прошу о Вашу, преп[одобні] отці, поміч, бо она мені в наших часах конечно потрібна»* [128, с.425].
- **«уна»:** *«Люде тікали у верхи, але уна їх і там досегала – так шо залила і найвищі гори»* [128, с.74]; *«Бог цесе позволяє, а поза супружеством кождий має обов'язок великий тай святий ту погану охоту, шо уна аді тєгне єго до змисловости, до пустого, стримувати тай вєзати»* [128, с.75].

Останній приклад зафіксований лише у посланні «До моїх любих гуцулів» і сьогодні побутує у гуцульському говорі, де вживається на місці ненаголошеного **о** (уна-она) [92, с.7].

Отже, використання цих словоформ свідчить про дотримання норми західноукраїнського варіанта мови, а також про вплив говорів південно-західного наріччя.

Родовий та знахідний відмінки займенників «він», «вона»

Українські граматики кінця XIX – початку XX ст. в родовому та знахідному відмінках репрезентують наступні словоформи:– єго, його/на него, на нього (З./Р.в.); єї/її/неї (З./Р.в.) [26, с.84-85]; – його/нього (З./Р.в.); її/неї (Р.в.);

її/ю, ню, неї (З.в.) [111, с.112], – його/на нього (З./Р.в.); її/на неї (З./Р.в.) (форми єго, него, ню – «нарічеві») [94, с.208-210]. Зокрема, ці варіанти становлять рефлекси давніх форм єго (е→о після j), єѣ (є→ї внаслідок асиміляції наступним і (←ѣ)), натомість нього, неї завжди вживається у конструкціях із прийменником [3, с. 159].

В аналізованих текстах Андрея Шептицького зафіксовано такі варіантні форми:

- аналогічні форми сучасної норми *його* – *нього*, *її* – *неї* (зумовлено варіантністю словозмінної основи): *«Православних християн, котрі перебувають в зовнішньому розвиві зі зазначеною Катедрою та котрі ігнорують верховенство святого Апостольського престолу або, з незнання, без провини, заперечують його, не допускати до Тайн»* [128, с.659]; *«Ісус Христос. вручаючи святому Апостолови Петрови власть пастирську над людьми, сказав до нього...»* [128, с.3]; *«А все те робить чоловік, що злу книжку читає, або лиш в хаті її держить»* [128, с.753]; *«Місто заохотити до того роду праці, може провідник учасників зразити до неї, а власне, заохочення до тої праці єсть єдиним успіхом, котрий може собі обіцувати»* [128, с.407].
- варіантна словоформа **«него»**, яка утворилася як наслідок перерозкладу основ між прийменником і займенником ще на праслов'янському ґрунті (*вѣн+єго→вѣ него) [3, с. 159], і до сьогодні побутує в говорах південно-західного наріччя [89, с. 261], зокрема, в гуцульському говорі (ненормативне використання [є] замість [о]) [69]: *«Около него збиралися всі апостоли»* [128, с.508]; *«Все, в чім душа пізнавала Христа, все, що до Него відносилось безпосередньо, що було «Єго», навіть все, що Єго нагадувало, все, що по Нім якою-небудь пам'яткою лишилося, все те було предметом почитання християн»* [128, с.605]. Така словоформа досі побутує на західній Лемківщині, частково на Бойківщині та сході Закарпаття [80, с. 266–267].

- усічена форма **його**→**го**, що утворилася із форми «єго» внаслідок зміни [є]-[о] [40, с.161]: *«Часто мені лучалося, що той текст був слухачам знаний, о одно слово вперед повтаряли го»* [128, с.419]; *«Любов випровадить го з того перед уставою справедливого, хоть троха сторонничого становиська, на якім стояв»* [128, с.536]. Така словоформа досі побутує у наддністрянських, надсянських, гуцульських, буковинсько-покутських та карпатських говорах [89, с. 152; 69].

- у займеннику «вона» фіксуємо варіантні словоформи **«ю»** та конструкцію **«прийменник + ню»**: *«Держім її кріпко, стараймося добре знати, стараймося, щоби діти ю добре уміли, триваймо в ній аж до смерти»* [128, с.758]; *« А Божі ангели і святі любуються в красі тої освяченої душі і уважають ю за свою, за близьку, за рідну»* [128, с.807]; *«Не відмовте сеї милостині Вашої, даєте її убогому, що її дуже потребує, і дуже покійно о ню просить, і буде старатися по можності, чи тепер, чи колись, молитвами своїми відплатитися»* [128, с.779]. До того ж, у текстах зафіксовано варіантність займенника «вона» в межі одного речення – її, ню: *«Ни поступайте у ню, а ек Вам здалеку зайде сопух проклетої горівки, то перехрестітси, ек перед неколково огидов!»* [128, с.85]. Така словоформа побутує в говорах південно-західного наріччя [83, с. 59], зокрема у гуцульському говорі [69].

- словоформу **«ї»** одноразово зафіксовано в родовому відмінку в аналізованих текстах і властива така форма для галицьких говірок [80, с. 272] і гуцульського говору [69]: *«Піст і молитва для людської душі – то так, як ті два крила, що ї до неба зносять...»* [128, с.766].

- діалектні форми присвійних займенників **«єго»** та **«єї»** за аналогією до родового відмінка особових займенників особових займенників **«він»** «вона»: *«Популярність, можна би сказати, єсть найважнішою прикметою проповідника, бо єго проповідь приносить тільки хісна,*

скільки її люди ясно розуміють і легко можуть запам'ятати» [128, с.401]; «Легко той оден корабель розпізнати поміж всіма, по Божім керманичу пізнаємо єго» [128, с.805]; «Тому они заховали лише половину передання апостольського, а другу половину затратили і не мають єї» [128, с.509]; «Затії переповненого ненавистію противника приневолюють мене по довгих літах мира хватитися оружжя, щоби зберігти честь Моєї Монархії, охоронити єї повагу і могутність та забезпечити її стан посідання» [128, с.820].

Давні форми «єго» та «єї» побутують у наддністрянських, надсянських, гуцульських, буковинсько-покутських та карпатських говорах [89, с. 152]. Окрім цього, за повідомленням І. Шмілик, словоформу *єго* активно використовує І. Франко в ранній поезії [130, с.163].

Таким чином, засвідчені варіантні форми айменників «він» та «вона» свідчать про дотримання норм обох варіантів української літературної мови, а також про вплив на мову Митрополита галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя.

Давальний відмінок займенників «він», «вона»

Граматики кінця XIX – початку XX ст. репрезентують низку варіантних форм у давальному відмінку.

С. Смаль-Стоцький нормативними вважає словоформи *єму, йому / нему, ньому; їй, єї (її) / неї=ній* [26, с.84-85].

Є.Тимченко подає нормативні форми *йому/ньому; і(їй)/ні(їй)* [111, с.212].

В. Сімович фіксує форми *йому/ ньому; їй /ній* [94, с.209-210].

Така неоднозначність використання того чи іншого варіанта значно ускладнювала процес кодифікації української мови. М. Жовтобрюх зазначає,

що форми давального відмінка однини в особових займенниках досить «строкаті», особливо в південно-західних говорах [40, с.162].

В аналізованих «Пастирських посланнях» зафіксовано варіантні словоформи лише в займеннику «він»:

- «єму», яка побутує у говорах південно-західного наріччя: «*В тих зносинах з Ісусом Христом пізнати Єго Серце і показати Єму серце – се означає нав'язати з Ним щось з того, що веде до правдивої приязни*» [128, с.609]; «*Її серце, розпалене любовію до Христа, шукає на кожнім місці Єму приподобатися, вокруг себе глядить за нагодою Єго послухати, Єму показати свою любов*» [128, с.622].
- усічена форма «му»: «*Чоловік передвижує в своїм життю хвилі, в котрих потреба му буде вже наперед узбираного добра, яким би міг заспокоювати свої потреби*» [128, с.623].

Словоформи «єму» та «му» досі побутують у бойківському [88, с. 177], закарпатському, наддністрянському [3, с. 160], гуцульському говорах [69].

Отже, у «Пастирських посланнях» Андрея Шептицького у займенниках «він» та «вона» варіантні форми зафіксовано у називному (она/уна), родовому, знахідному (його/нього, її/неї, него, го, ю, ї, єго/єї) та давальному (єму/му) відмінках. Використання цих словоформ свідчить про перевагу в текстах Митрополита норм західноукраїнського варіанта української мови та про вплив південно-західного наріччя.

3.2. Вказівні займенники

Українська мова XIX – початку XX ст. репрезентує стягнені та нестягнені форми вказівних займенників *та, те, ті* [26, с.86; 111, с.114; 94, с.217], а також *ся, се* [111, с.114].

У сучасній літературній мові нормативними є лише нечленні форми [114, с. 142], членні ж збереглися в діалектах південно-західного наріччя.

Андрей Шептицький використовує варіантні форми вказівних займенників у знахідному, родовому та орудному відмінках:

- у знахідному відмінку однини - **ту** / **тую**: «Тож і тим ниніжнім моїм письмом, і цілою працею провідника в духовних вправах я о **ту** милостиню прошу в імені християнського народу» [128, с.408]; «Самолюбіє, до котрого рід людський так наклонний, **ту** границю майже мимоволі, несвідомо пересуває так, що побільшає свої права, а зменшає обов'язки» [128, с.635]; «Але якби Митрополит, не дай, Боже, став непослушним Папі Римському і відірвався від него, стратив би **тую** власть і то право» [128, с.510]; «Добре уважайте на **тую** науку, перейміть її так, щобисьте не лишень самі знали її і пам'ятали, але щобисьте і дітям своїм передавали» [128, с.506].
- вказівний займенник *сей* у родовому відмінку однини набуває форми «**сього**». Проте непрямі відмінки займенника *сей* зберегли кореневий голосний [е] (сього←сего) у галицько-буковинських говірках [3, с. 170]. Зафіксовано в ілюстративному матеріалі діалектну форму «**сего**»:
«Напiмненнє братнє – се найсуцнiша соторона любови, через виконаннє Христового розказу не один з нас не може спастися, через занедбаннє **сего** обов'язку не один може згинути» [128, с.423]; «Бiльше любови нiхто не має від **сего**, котрий життє своє вiддає за друга» [128, с.666].
- словоформи «**тою**» і «**тією**»: «Але Бог ласку Свою не дає нам в іншій формі, як лиш в формі добрих гадок і доброї волі – для того потреба нам напружити всі свої сили, щоб з **тою** ласкою Божою співлiдати» [128, с.409]; « В пізнанні кожного чоловіка треба йти **тою** дорогою, щоби з того, що внішнє і поверховне , доходити до того, що внутреннє» [128, с.609]; «І коли християнська побожність шукає якоїсь конкретної

форми, конкретного знаку на опис представлення тої абстракції, то йде *тією* самою дорогою, якою йде Церков, представляючи в конкретних іконах абстракції Воскресіння, Вознесенія і т[ому] н[одібне]» [128, с.607]. Словоформа «тою» є в граматиках східноукраїнського та західноукраїнського варіантів української мови, а от словоформа «тією» - лише в граматиці В. Сімовича [94, с.217].

Отже, у текстах Андрея Шептицького у вказівних займенниках варіантні форми зафіксовано в родовому (*сего*), знахідному (*ту/тую*) та орудному (*тою/тією*) відмінках. Окрім цього, ці форми відображають обидва варіанти мови кінця XIX – початку XX ст., а також свідчать про вплив галицько-буковинської групи говорів.

3.3. Зворотній займенник себе

Варіантність у займеннику «себе» виявлено лише в орудному відмінку – «собою» та «собов»: *«Ідучи за давнім звичаєм, видав я із нагоди Великого поста посланіє пастирське до вірних єпархій о солідарності вірних з душпастирями і між собою»* [128, с.551]; *«Тиму сегодне, ек цес лист пишу, мені си видит, що Вас усіх маю перед собов так близко, екбих витів шє тот шірий середешний гуцулский народ...»* [128, с.72]. Ця форма виникла після «випадіння інтервокального j між голосними і пов'язаної з цим зміни кінцевого у → ѣ» та досі побутує в говорах південно-західного наріччя [89, с. 145; 40, с.160].

У текстах А. Шептицького фіксуємо цю словоформу лише в посланні «До моїх любих гуцулів», що свідчить про діалектний вплив на мову автора.

Висновки до Розділу 3

У «Пастирських посланнях» 1899-1914рр. Митрополита Андрея зафіксовано варіантність у займеннику серед особових займенниках родового (*його/нього/него/го/*, *її/неї/ї/*; *єго/єї*), давального (*єму/му*) відмінків. Також варіантні словоформи фіксуємо у зворотньому займеннику *себе* в орудному відмінку (*собою/собою*).

З'ясовано, що така словозміна свідчить про використання форм, характерних для західноукраїнського варіанта української літературної мови, частково східноукраїнського та про вплив на його мову А. Шептицького галицько-буковинської групи говорів.

ВИСНОВКИ

1. У магістерській роботі вперше проаналізовано словозмінну парадигму мовних варіантів іменних частин мови, що репрезентовані в «Пастирських посланнях» 1899-1914 рр. Андрея Шептицького.

2. Загалом у сучасній лінгвістиці існують різні думки щодо дефініції термінів «варіативність», «варіантність», «варіант» та «варіація». У нашій роботі дотримуємося поглядів про те, що терміни «варіативність» та «варіантність» не є синонімами і їх розмежовуємо. Тому «варіативність» визначаємо як універсальну властивість мови, її здатність містити в собі варіанти. Натомість «варіантність» визначаємо вже як реалізацію «варіативності». Окрім цього, у мовознавстві побутують різні терміни на позначення мовних одиниць, яким властива варіативність – «варіант» та «варіація». У магістерській роботі не вважаємо ці терміни синонімами, адже здебільшого ними послуговуються при вивченні різних рівнів мови: термін «варіація» є прийнятний у дослідженнях фонемного складу української мови на позначення одиниць, яким властива варіантність; а термін «варіант» визначаємо як існування у системі мови паралельних форм вираження мовної одиниці.

3. У кінці XIX – початку XX ст. через різні мовні та позамовні чинники на території України сформувалися два варіанти української літературної мови – західноукраїнський та східноукраїнський. В основі цих двох варіантів закладені різні говори: для західноукраїнського варіанта домінантними були наддністрянський, надсянський, гуцульський, буковинський, покутський говори, а для східноукраїнського – східнополіський, західнополіський середньонаддніпрянський, слобожанський, степовий, подільський, волинський говори.

Відмінності двох варіантів української мови репрезентують граматики другої половини XIX – початку XX ст: західноукраїнську мовну норму

кодифіковано у праці С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, а східноукраїнську – працях Є. Тимченка та В. Сімовича.

У досліджуваних «Пастирських посланнях» Митрополита Андрея варіантність флексій зафіксовано в іменниках I відміни в жіночому роді в орудному відмінку однини (-ою, -єю/єю, -ов/-ев: *ініціативою, крадежею, інтуїцією, молитвов, працев*), а також у знахідному відмінку множини (-і/-ї, -и: *форми, бурі, змії*). В аналізованих текстах зафіксовано варіантність закінчень у II відміни в іменниках чоловічого роду у родовому (-а/я, у/ю: *поста, організму, чоловіколюбця*), давальному (-ови, -еви, -еві: *братові, Цареві, лікареві*) та місцевому (-у/-ю, -і/-ї, -и: *в устрою, в Бозі, в кінци*) відмінках однини. А також у середньому роді в давальному (-у/-ю, -ови: *життю, тілови*), орудному (-ем/-єм, -ом: *серцем, вихованнем, письмом*), знахідному (-о, -є, -а/-я, -іє: *совершенство, питанне, бездорожжа, пожадання, посланіє*) та місцевому (-і, -у/-ю, -и: *в житті, на вічу, в значінню, у Чистилищи*) відмінках однини, та в родовому відмінку множини (-ø, -ів, -ий: *прав, чудів, очий*). В III відміні іменника варіантність простежуємо у родовому (-и, -і: *певности, радості*) та орудному (-ю, -ію, -єю, -ев: *витривалістю, плотію, пристрастев, відповідєю*) відмінках однини, а також у родовому (-ей, -ий: *приятностей, пристрастий*) відмінку множини. У IV відміні іменників середнього роду варіантності у текстах послань не простежуємо. У множинних іменниках фіксуємо варіантність у називному (-и, -є: *люди, люде*) та родовому (-ей, -ий: *грошей, людий*) відмінках.

4. В аналізованих посланнях фіксуємо варіантність у займеннику. А саме це засвідчено в особових займенниках родового (його/нього/него/го/, її/неї/ї/, єго/єї), давального (єму/му) відмінків та зворотного займенника себе в орудному відмінку (собою/собою). Це зумовлено впливом норми західноукраїнського варіанта української мови та говорів галицько-

буковинської групи. Також варіантність зафіксовано у вказівних займенниках знахідного відмінка (ту/тую;), родового (сього/сего) та орудного (тою/тією).

5. Побутування двох варіантів літературної мови, різні політичні, соціальні, культурні, економічні та релігійні умови, у яких перебувала тогочасна Україна, відсутність цільного українськомовного простору з єдиними правописними та орфоепічними нормами – усе це спричинило до виникнення мовних варіантів, що фіксуємо у мовотворчих практиках відомих українців нової доби загалом і в текстах Митрополита Андрея зосібна.

6. У контексті нашої роботи фіксуємо у «Пастирських посланнях» 1899-1914 рр. використання обох варіантів української літературної мови, але із переважанням рис західноукраїнського варіанта. Також проаналізувавши тексти послань, можемо говорити і про вплив на мову Андрея Шептицького говірок, а саме галицько-буковинської групи.

7. Отже, аналіз мови Андрея Шептицького показав нам поєднання мовних особливостей східноукраїнського, західноукраїнського варіантів та народного мовлення, адже Митрополит намагався бути зрозумілим усім вірним своєї єпархії, і з цієї ж причини він написав «Послання до моїх любих гуцулів» рідним та зрозумілим для них говором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення Н. Д. Бабич. — Львів: Світ, 1990. — 232 с.
2. Базилевич А. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. Праці Українського Богословського Наукового Товариства. Т. XV. Торонто, 1965. — 237 с.
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. — 416 с.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. — 246 с.
5. Білоус П. Історія української літератури XI-XVIII ст., Київ: ВЦ «Академія» 2009. — 426 с.
6. Богдан С., Тарасюк Т. Жанр послання у функціонально-стильовій системі української мови. *SLAVIA ORIENTALIS*. 2021. Т. LXX. — С. 167–186.
7. Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрея. Богословія, — Кн. 1/2, 1926.— С. 94-149.
8. Боярова Л. Варіантні одиниці в українській науково-технічній термінології. УДК 811.161.2'374:001.4. 2006. С. 22–25.
9. Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української мови. Родовий відмінок множини. Наукові записки КДУ. 1946. Т. 2. Вип. I.

10. Васецька О. І. Метаодиниці опису варіантності термінів української мови. Система і структура східнослов'янських мов. Київ. 2015. Вип. 8. – С. 70-79.
11. Васецька О. І. Формальна та семантична варіантність синтаксичних термінів: дис. ... канд. філологічних наук: 10. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. – 233 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
13. Верещак Ю. М. Варіативність фонемної структури слова в нормативному аспекті (на матеріалі британського вокалізму). Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 154–157.
14. Верхрадський І.Г. Говір батюків (опільський / наддністрянський говір). Львів, 1912. – 307 с.
15. Верхрадський І. Г. Про говір галицьких лемків. Львів : Накладом Т-ва, 1902. – 368 с.
16. Вихованець І. Іменник. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017.
17. Вихованець І. Основні питання морфології. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова]; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. – С. 19-68.

18. Вихованець І. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. К.: Наукова думка, 1971. – 110 с.
19. Вихованець І. У світі граматики. К.: Рад. школа, 1987. – 188 с.
20. Вуколова К.В. Соціолінгвістична варіативність мовлення носіїв пітсбурзького діалекту: дисертація. – Університет імені Альфреда Нобеля МОН України; Харківський національний університет імені ВН Каразіна МОН України, Харків, 2017. – 281 с.
21. Ганич Д. І., Олійник Д.І. Словник лінгвістичних термінів. – Київ : Вища школа, 1985. – 360с.
22. Гірняк С. П. Роль соціолекту інтелігенції східної Галичини у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX – перша половина XX ст.): дис. ... докт. філолог. наук: 10.02.01. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. – 723 с.
23. Гірняк С. П. Пастирські послання Андрея Шептицького як віддзеркалення мовної ситуації на західноукраїнських землях на межі XIX – XX століть. Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна № 1048. Серія: Філологія. Вип. 67. Харків, 2013. – С. 85 – 91.
24. Городенська К. Морфологія в контексті академічної лінгвоукраїніки. Українська мова. 2018. №4. – С. 3–21.
25. Горпинич В. Морфологія української мови. К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
26. Граматика руської мови. уклад. С. Смаль-Стоцький, Ф.Гартнер. – 3-тє вид., випр. і доп. – Відень: книгарня тов-ва ім. Шевченка, 1914. – 202 с.

27. Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови. Культура слова. Вип. 45. Київ, 1994. С. 14-20.
28. Дорофєєв Ю. В. Про зміст терміну варіантність. Дорофєєв Ю. В. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 2012. Том 25 (64) № 1. Часть 2. – С. 22-26.
29. Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Календар-альманах «Дніпро». — Львів, 1924. — С. 11.
30. Дудик П. С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник. Київ : Видавничий центр “Академія”, 2005. – 368 с. (Альма-матер).
31. Єрмоленко С. Літературна мова. Українська мова. Енциклопедія. ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. – С. 318–320.
32. Єрмоленко С., Дзюбишина-Мельник Н. Нові тенденції у загальнолітературній нормі української мови. *Języki stowianskie wobec wspdczesnych przemian w krajach Europy s’rodkowej i wschodniej: Mat. Konf. z 23-25 IX 1992 r.* — Opole, 1993. — S. 199—204.
33. Жанр послання у функціонально-стильовій системі української мови. Луцьк, 2021. – С. 167–186.
34. Жмаєва Н.С. Мовна норма і варіативність. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. 2012. №15. – С. 74–82.
35. Загнітко А. Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів) Лінгвістичні студії. Вип. 4. Донецьк, 1998. – С. 126-132.

36. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.1: А–Й. 402 с.; Т. 2: К–О. – 350 с.
37. Зарінова М. Лексична варіантність в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. філол.наук: 10.02.01. Інститут української мови НАН України. Київ, 2020. – 211 с.
38. Зарінова М. Проблема мовної норми в лінгвістичній теорії. III Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір слов'янського світу». – С. 34–36.
39. Зоряна Купчинська, Володимир Пілецький. Історична граматика української мови. Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – 185 с.
40. Історична граматика української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинько. – Київ: Вища шк., 1980. – 318 с.
41. Історія української мови Синтаксис. К., 1983.
42. Караман С.О. Просте речення. Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. К.: «Літера ЛТД», 2011.
43. Карп'юк М. Д. До питання про класифікацію варіантів слова. Мовознавство. 1979. №3.
44. Касьянова О. А. Поняття «варіативність» та «варіантність» у фонетиці. Мовні і концептуальні картини світу, 2014. – Вип. 50(1). – С. 322-329.
45. Кияшко О. О. Аспекти соціолінгвістичного варіювання лексичної системи сучасної англійській мови : кваліфікаційна робота

студентки факультету іноземних мов групи АНФ-м-13.; наук. керівник І. М. Клименко. – Кривий Ріг, 2018. – 70 с.

46. Козаренко О. Важливе джерело для вивчення життя і діяльності Андрея Шептицького. *Архіви України*. - 2011. - № 1(272). – С. 227-230.

47. Колібаба Л. Закінчення знахідного відмінка іменників в історії українського правопису. *Українська мова*. 2020. № 3. – С. 28–44.

48. Колібаба Л. Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми. *Українська мова*. 2018. №2. – С. 50–66.

49. Костів О. Вияви динаміки в Атласі української мови. О. Костів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. – Львів, 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 114–120.

50. Коцовський В., Огоновський І. Методична граматики української мови. 4-те, попр. вид. Вінніпег: Накладом української книгарні, 1900. – 102 с.

51. Коць Т. Аксіологічний і часовий виміри мовної норми. *Українська мова*. 2017. №4. – С. 42–50.

52. Коць Т. Явище варіантності в історії літературної мови. *Українська мова*. - 2016. - № 2. – С. 82-91.

53. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ. 2 вид., випр. і доп. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. – 463 с.

54. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. 3-тє вид. К.: ВЦ «Академія», 2010. – 464 с.

55. Кривуляк О. Типологія художнього втілення жанру послання у творчості Т. Шевченка та М. Вороного. Шевченкознавчі студії. 2013. № 16. – С. 193–202.
56. Крижанівська О. Історичні коментарі відмінкових закінчень іменників української мови (друга відміна). КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – С. 274-279.
57. Кузьма І. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників в українській мові. Львів: Літопис, 2006. – 306 с.
58. Кулинич О. І. Соціофонетична варіативність голосних сучасної французької мови (експериментальне дослідження на матеріалі швейцарського регіонального варіанта вимови): дис. ... канд. філол. наук : Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2003. – 182 с.
59. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. О. Курило. – 2-е вид. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2008. – 303 с.
60. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови. Ч. 1. Морфологія. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 174 с.
61. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови. Ч. 2. Морфологія. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 160 с.
62. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
63. Літературознавчий словник довідник, за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка, Київ: ВЦ «Академія», 2007 – 752 с.
64. М. Пилипович Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови. – Київ: Нове життя, 1913. – 52 с.

65. Матвіяс І. Варіанти літературних мов. Культура слова: міжвідомчий збірник. К.: Наукова думка, 1994. № 45. – С.6–9.
66. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. НАН України. Ін-т укр. мови. - К., 1998. – 162 с.
67. Матвіяс І. Варіантне наголошування слів і їх форм в українській мові. Культура слова. - 2006. - Вип. 66-67. – С. 91-98.
68. Матвіяс І. Взаємодія східноукраїнського та західноукраїнського варіантів літературної мови (словозміна). Культура слова. 2011. № 75. – С. 148–156.
69. Матвіяс І. Відображення гуцульського говору в творах Марка Черемшини. – Мовознавство. 2011. – № 2. – С. 14-18.
70. Матвіяс І. Іменникові варіанти в українській мові. Культура слова. Вип. 63. 2003. – С. 73-80.
71. Матвіяс І. Курс сучасної української літературної мови. Морфологія. К.: Радянська школа, 1962. – 164 с.
72. Матвіяс І. Особливості словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови. Українська мова. 2011. № 5. – С. 11–14.
73. Матусевич Л. Комунікативна ситуація дозволу в українському діалогічному дискурсі. Система і структура східнослов'янських мов. 2016. – С. 134–143.
74. Мацюк Г.П. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.) [Текст] – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 373 с.
75. Мельничайко В. Я. До питання про граматичну синоніміку. Українська мова і література в школі, 1970. № 9.

76. Мойсієнко В.М. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.). ВолиньЖитомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2010. № 22(І). – С. 114–125.
77. Н. Бондаренко Норми української літературної мови в курсі старшої школи. УДК 372.8:811.161.2. – С. 8-13.
78. Нечуй-Левицький І. Грамматика Українського языка. Частка І. Етимологія. К.: Друкарня Другої Артїлі, 1913. – 160 с.
79. Огієнко І . (митрополит Іларіон). Рідна мова [упоряд., авт. передмови та коментарів. М.С. Тимошик. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). — К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
80. Панькевич І. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага : Tiskem “Politiky” v Praze, 1938. – 555 с.
81. Парфінєнко А. О. Мовна варіативність у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень (на матеріалі праць британських та американських вчених). Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України. УДК. – С. 81-119.
82. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль : монографія. Київ : Наукова думка, 1976. – 91 с.
83. Пура Я.О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1. Львів : Львівський держ. пед. ін-т, 1958. – 88 с.
84. Поставний В. В. Морфологічні варіанти іменників. Українська мова і література в школі. 1974. № 3. – С. 35–44.
85. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – Ч. III. – Х., 1899. – 186 с.

86. Русанівський В. Історія української літературної мови. К.: Арттек, 2001. – 392 с.
87. Русанівський В. М. Українська мова: Енциклопедія, К.: Українська енциклопедія. 2000 – 752с.
88. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. – 478 с.
89. Самійленко С. П. Іменник. Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. Історія української мови. Морфологія. К: Наукова думка, 1978. – С. 16–128.
90. С. Богдан, Т. Тарасюк Жанр послання у функціонально-стильовій системі української мови. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2021. – С. 167–186.
91. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія Випуск 8, 2015 79. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
92. Семенюк О.А. Гуцульський говір в оповіданні Люби-Параскевії Стринадюк «Вивчерики. Полонинська оповідка для дітей та їх батьків». Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2018. - Т. 29(68), № 3. – С. 6-11.
93. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Укр. вид-во, 1941. – 363 с.
94. Сімович В. Граматика української ми: для самонавчання та в допомогу шк. науці. Українська накладня. – 2-ге видання з одмінами й дод. – Київ; Ляйпціг: Укр. накладання, 1919 – 584 с.
95. Словарь української мови: в 4-х тт. За ред. Б. Грінченка. — К., 1907-1909. – Т. 3. – 1109 с.

96. Словник лінгвістичних термінів. уклад.: Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ: Вища школа, 1985. – 360 с.
97. Словник української мови: в 11-ти т. ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980.
98. Сологуб Н.М. У цвіті – у цвіту. Рідне слово. К., 1974. Вип.8. – С. 45–51.
99. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. К.: Основи, 1998. – 324 с.
100. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид., переробл. Київ : Пугач, 2005. – 388 с.
101. Струганець Л. Диференційні ознаки норми літературної мови. Культура слова. 2011. № 74. – С. 34–43.
102. Струганець Л.В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» – К., 2002. – 32 с.
103. Тараненко І. Й. Іменник. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови. К.: Радянська школа, 1962. – С. 182–240.
104. Тараненко О. О Варіанти мовних одиниць. Українська мова. Енциклопедія. редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К.: вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 62–63.

105. Тараненко О. О. Активізація змін у межах явища мовної варіантності в українській літературній мові новітнього періоду (кінець XX – початок XXI ст.). Мовознавство. 2017. № 3. – С. 17–38.

106. Тараненко О. О. Активний словник. Українська мова: Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 14– 15.

107. Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. Лінгвостилістичні студії. 2015. № 5. С. 194–203.

108. Ткач А. В. Словотвірна варіантність ідентичність української медичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»– К. 2009. – 20 с.

109. Ткач Л. О. Історичні передумови формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. та сучасні аспекти його дослідження. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Чернівці: ЧНУ, 2009. Вип. 475–477: Слов'янська філологія. – С. 237–249.

110. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX с. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці: Книги-XXI, 2007. – 704 с.

111. Українська грамати́ка. Проф. Є тимченко. – 2-ге видання. – Товариство «Час» у Києві. – Київ: друкарня університету св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла Н. Т. Корчак-Новицького, Маринговська вул., д. 6. 1917. – 168 с.

112. Українська мова : енциклопедія. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 820 с.

113. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. – 222 с.

114. Український правопис. Нац. акад. наук України ; ред. Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон, С. В. Шарабанова. – Київ : Наукова думка, 2019. – 390 с.

115. У. Добосевич Треба би якоїсь соняшної чи ангельської мови. Вісник Львівського університету. Серія Філологічна. 2016. Випуск 63. – С. 84–94

116. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 328 с.

117. Фаріон І. Ідіостиль Івана Полюя крізь призму динаміки мовної норми (за листами мислителя). Лінгвостилістичні студії. 2017. № 7. – С. 177–184.

118. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького «О квестії соціальній». Франко І. Твори : в 50 т. Т. 45. Київ : Наукова думка, 1986. – С. 377–400.

119. Ходаковська О. А. Фонетико-граматична варіантність в українській мові кінця XVIII – початку XIXст. на Слобожанщині (за “Словником мови творів Г. Квітки-Основ’яненка”) : дис. канд. філол.наук : спец. 10.02.01. Харків, 2002. – 192 с.

120. Царалунга І. Б. Варіативність староукраїнської мови у творах Г.Смотрицького: автореф. док. філол. наук: Філологічні студії. Вип. 6, - с.684-689.

121. Царалунга І. Б., Коваль М. І. Поняття мовної варіативності в контексті сучасної лінгвістики. Збірник наукових праць актуальні проблеми філології та перекладознавства, 2019. – С. 61-64.

122. Чабаненко В. А. Фонетична варіантність слова і мовна експресія. В. А. Чабаненко. Мовознавство. – 1981. – № 5. – С. 28–35.

123. Чайченко В. Кілька слів про нашу літературну мову. Зоря, 1892. – Ч. 15. – 313 с.

124. Чамата Н. Жанр поетичного послання у творчості Шевченка. Слово і Час. 2014. № 3. – С. 51–56.

125. Чапленко В. Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.). — Нью-Йорк, 1955. – С. 328.

126. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови [Текст]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.

127. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус [Текст]. Вибрані праці: У 2 кн. – Кн. І. Мовознавство. Упоряд. Л. Масенко. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2009. – 583 с.

128. Шептицький А. Пастирські послання : У 4 т. Андрей Шептицький. – Л., 2007– 2013. т.1. – 1013 с.

129. Шептицький А. Пастирські послання : У 4 т. Андрей Шептицький. – Л., 2007– 2013. т. 3.

130. Шмілик І. Д. Морфологічна варіантність у поезії Івана Франка: іменні частини мови: дис.канд. філол. наук : Львів, 2021. – 222 с.

131. Юносова В. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. К.: Знання України, 2003. – 126 с.

132. Gołąb Z., Heinz A., Polański K. Warianty. τSłownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
133. Havranek B. Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur. Actes du quatrieme congres international de linguistes. Copenhagen, 1938.
134. Labov W. Empirical foundation of linguistic theory. The scope of American linguistics. Ed. by Austerits. Liase, 1975.
135. Nuckowska Halina. Język i styl listów pasterskich Metropolity Andrzeja Szeptyckiego. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2003. – 298 s.
136. Polański K. Warianty językowe. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. red. K. Polański. – Wrocław, 1993.
137. Polański K. Warianty. Encyklopedia języka polskiego. red. S. Urbańczyk. – Wrocław, 1991.
138. Ruszkowski M. Typy wariantywności w języku polskim. Marek Ruszkowski. Respectus Philologicus. – 2014. – № 25 (30). – S.53–62.